

PAPER DETAILS

TITLE: Seybânîler ve Bâbürlüler Rekabetinin (1500-1599) Meydana Getirdigi Jeo-Politik Parçalanma

AUTHORS: Abdulkadir Macit

PAGES: 33-57

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3896860>

Atıf: Macit, Abdulkadir. "Şeybânîler ile Bâbürlüler Rekabetinin (1500-1599) Meydana Getirdiği Jeo-Politik Parçalanma".

Kadim Akademi SBD, C (8), S.1, 33-57.

<https://doi.org/10.55805/kadimsbd.1476330>

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Makale Başvuru Tarihi: 30.04.2024

Makale Kabul Tarihi: 23.06.2024

ŞEYBÂNÎLER İLE BÂBÜRLÜLER REKABETİNİN (1500-1599) MEYDANA GETİRDİĞİ JEO-POLİTİK PARÇALANMA

Abdulkadir Macit*

Özet

İslam tarihinde 16. yüzyıl, Müslüman toplumlarında yeni siyasal düzenlerin ortaya çıkması itibarıyla dikkat çekicidir. Bu yüzyılda (gücünün zirvesine doğru çıkan) Osmanlılar, Safevîler ve Bâbürlüler şeklinde üç büyük devlet ve Timurluların özellikle Mâverâünnehir ve Türkistan topraklarında Özbekler ve Kazaklar şeklinde hanlıklar ortaya çıkmıştır. Bu yeni düzenler, beraberinde yeni çatışma alanlarını ve aralarında çok boyutlu bir rekabeti ön plana çıkarmıştır. Bu rekabette özellikle Şeybânîler-Bâbürlüler mücadelesi İslam dünyasının doğusunda bulunan Mâverâünnehir, Horasan ve Hint Alt Kitası arasında jeo-politik bir kopuş meydana getirmiştir. Bu kopuş sebebiyle Şark İslam'ı arasında insan-toplum, bilgi-fikir ve mal-ticaret hareketliliği ve akışı tıkanmaya başlamıştır. Bu çalışmada Şark İslam'ı arasında bulunan Şeybânîler ile Bâbürlülerin rekabetinin özellikle Timurluların mirasını elde etmeye yönelik meydana geldiği ortaya konulmuştur. Dolayısıyla bu çalışma Mâverâünnehir-Horasan-Hint Alt Kitası merkezli yaşanan tüm bu çatışmaların özelde Şark İslam'ında siyasî, coğrafi, ticarî, ilmî ve kültürel bütünlüğün parçalanması olduğunu tahkik etmiştir. Bu sayede Müslümanlarda sonuçlarını doğrudan birkaç yüzyıl içinde gözlemlediğimiz durağanlaşma ve daralmanın kökenleri Şeybânîler ile Bâbürlüler mücadele örnekleminde hareketle aşikâr hale getirilmiş olacaktır.

Anahtar Kavramlar: Tarih, İslam Tarihi, Şeybânîler, Bâbürlüler, Mâverâünnehir, Horasan, Hint Alt Kitası.

* Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Siyer-i Nebi ve İslam Tarihi Anabilim Dalı, E-mail: abdulkadir.macit@kocaeli.edu.tr, Orcid: <https://orcid.org/0009-0002-9327-3325>.

Citation: Macit, Abdulkadir (2024). "Geo-Political Fragmentation Caused By The Rivalry Between The Shaybanids With The Baburids (1500-1599)".

Kadim Akademi SBD, C (8), S.1, s.33 - 57

<https://doi.org/10.55805/kadimsbd.1387672>

Article Type: Research Article

Application Date: 30.04.2023

Accepted Date: 23.06.2024

GEO-POLITICAL FRAGMENTATION CAUSED BY THE RIVALRY BETWEEN THE SHAYBANIDS WITH THE BABURIDS (1500-1599)

Abdulkadir Macit**

Abstract

In Islamic history, the 16th century is remarkable for the emergence of new orders in Muslim societies. In this century, three great states, namely (ascending to the peak of his power) the Ottomans, Safavids and Baburids, and khanates such as the Uzbeks and Kazakhs emerged in the lands of the Timurids. These new orders have brought to the fore new areas of conflict and a multi-dimensional competition between them. In this competition, it created a blockade especially between the Safavids, Ottomans-Shaybanids, Ottomans-Baburids and Shaybanids-Baburids, and created a geo-political break between Eastern Islam on Iran-Azerbaijan-Basra and Ottoman Western Islam. Due to this rupture, the mobility and flow of people-society, information-idea and goods-commerce among Eastern Islam began to be blocked. In this study, it has been revealed that the rivalry between the Shaybanids and the Baburids among Eastern Islam was especially aimed at obtaining the legacy of the Timurids. Therefore, this study has investigated that all these conflicts centered in Transoxiana-Khorasan-Indian Subcontinent are the disintegration of political, geographical, commercial, scientific and cultural integrity, especially in Eastern Islam. In this way, the roots of the stagnation and contraction, the results of which we have directly observed in Muslims within a few centuries, will be made obvious, based on the example of the struggle between the Shaybanids with the Baburids.

Key Words: History, Islamic History, Shaybanids, Baburids, Transoxiana, Khorasan, Indian Subcontinent.

** Prof. Dr., Kocaeli University, Faculty of Theology, Department of Siyer-i Nebi and Islamic History, Assoc. E-mail: abdulkadir.macit@kocaeli.edu.tr, Orcid: <https://orcid.org/0009-0002-9327-3325>.

Giriş

15. yüzyıl gerek Mâverâünnehir ikliminde gerekse çevre coğrafyalarda pek çok açıdan değişim ve dönüşümlerin yaşandığı bir dönem olarak kabul edilir. Cengiz-Moğol İmparatorluğu'nun evrenselci yaklaşımının yerini bu yüzyılın başlarında yine Cengiz soyundan gelen bölgesel hanlıklar almıştır.¹ Bunlar arasında Kırım Hanlığı (1426-1783), Kazan Hanlığı (1437-1552), Astrahân Hanlığı (1466-1577), daha doğuda Kazak Hanlığı (1456-1718) ve Şeybânî Özbek Hanlığı (1428/1500-1599) sayılabilir. 14. yüzyıldan itibaren Altın Orda Hanlığı'nın dağılmasıyla Deşt-i Kıpçak bölgesinden göç eden Özbekler, Kalmukların da ardı arkası kesilmeyen saldırıları karşısında mukavemet gösteremedikleri için sahip oldukları pek çok maddî-manevî varlıklarının tahribata uğramasına mâni olamamışlardır. Bu olumsuzluklardan kurtulma yolları, üzerinde ciddi ciddi düşünülen konular olmuştur. Bu doğrultuda Özbekler arasında bir taraftan farklı coğrafyalara göç edilmesi gündeme gelmeye başlamıştır. Bir taraftan diyoruz, çünkü gerek göçebe hayatının sıkıntıları gerekse de yenilgilerin tahammül edilemez kahrı bu hususu canlı tutmuştur. Tabii olarak bu göç için hemen hemen tüm Özbeklerin zihninden geçen bölge Mâverâünnehir olmuştur. Çünkü Mâverâünnehir bu dönemde siyasî olarak Timurlu şehzadelerin birbirleri arasında taht kavgalarının sahnesi mesabesindeydi. Bu durum, bölgenin var olan siyasal boşluğunu doldurmak ve Cengiz Han'ın mirasını devralmak isteyenlerin ama özellikle Özbekler ve Çağataylıların iştahını kabartmasına ortam oluşturmaktadır.

Umûmî heyeti itibarıyla Mâverâünnehir, Buhara ve Semerkant başta olmak üzere daha pek çok vilayetiyle iktisaden müreffeh; ilim, kültür ve medeniyet olarak ziyadesiyle yüksek bir örnek; inanç manzumesi ve kıymetler dünyası bakımından ise yüksek mertebeyi hâiz bir konumdadır. Bütün bu hususiyetler Şeybânîler tarafından Hârizm'in başşehri Gurgeng'in ele geçirildiği 1413 tarihinden itibaren fark edilmeye başlanmıştır. Özbeklerin Mâverâünnehir ve Doğu Horasan bölgelerine inmek istemelerinin sebepleri arasında zikredeceğimiz bu hususlara ilave diğer bir önemli sebep, bu topluluğun göçebelikten artık yerleşik bir hayat düzenine geçme istekleridir. Bunun yanı sıra başka bir sebep ise göçebelerin önemli geçim kaynağı olan hayvancılığın, buralardaki şehir zanaatının çeşitli ürünlerine ihtiyaç duyması ve kendi ürettiklerinin de satılabilmesi için bölgenin iyi bir ticarî pazar olmasıdır.² Şeybânîlerin, Mâverâünnehir'e hükmederek gerçekleştirmek istedikleri amaçlardan birisi de Emir Timur'un idare ettiği geniş imparatorluğu (1370-1507) tekrar ihya etmek üzerine kuruludur. Bu hedef Ebu'l Hayr Han'dan itibaren tüm Şeybânî hanlarının temel hedefi olmuştur.

¹ Nurten Kılıç, "XVI. Yüzyıl Avrasya Dünyasında Bölgesel Birlik ve Çeşitlilik Osmanlı, Özbek, Safevî ve Hint-Bâbürlü İmparatorlukları: Bütünsel Bir Yaklaşım", *Osmanlı* (Ankara: Semih Ofset, 1999b), 1/431-432.

² Muhammed Yusuf Vâle-i İsfahânî, *Holdeberrîn (Iran Der Devre-yi Safevîye)*, haz. Mir Haşim Muhaddis (Tahran: İntişârât-ı Movkufat, 1372), 15.

Söz konusu ettiğimiz bu hedefin gerçekleştirilmesi uğruna 16. asrın başında Osmanlılar (1299-1924) ile Safevîler (1500-1726), Safevîler ile Şeybânîler, Şeybânîler ile Bâbürlüler (1526-1858) arasında savaşların cereyan ettiği bir rekabet ortamı husule gelmiştir.³ Rekabetin taraflarından birisi olan Şeybânîler, 15. asrın ortalarında Ebu'l-Hayr Han öncülüğünde Deşt-i Kıpçak'tan (Kıpçak bozkırı) göç ederek hızlı bir fetih politikasıyla hareket eden Özbekler tarafından Timurlu İmparatorluğu'nun bakiyesi olan Mâverâünnehir toprakları üzerinde kurulmuştur. Bu süreçte Muhammed Şeybânî Han (1451-1510) liderliğinde yerleşik ve toplumsal bir hale bürünerek mülk/devlet konumuna erişmiştir. Şeybânîler bir taraftan İran toprakları üzerinde kurulan Safevîler diğer taraftan Hindistan toprakları üzerinde kurulan Bâbürlüler ile mezkûr asır boyunca birbirlerinin hâkimiyet alanlarını ele geçirmek üzere yoğunluğunu git gide artıran bir mücadele vermiştir. Bâbürlüler ise Zahîrüddîn Muhammed Bâbü Şah'ın (1483-1530) Pânîpet Meydan Savaşı'nı kazanarak Lûdî Sultanlığı'nı mağlup etmesi üzerine Hindistan topraklarında kurulmuştur. 16. yüzyılda Bâbü Şah'tan sonra Bâbürlülerin tahtına sırasıyla Hümâyûn Şah (1508-1556) ve Ekber Şah (1542-1605) geçmiştir.

Şeybânîler ile Bâbürlülerin rekabeti ve çatışması özellikle Timurlu bakiyesi ve tarihi İpek Yolu'nun kavşakları arasında yer alan Mâverâünnehir ve Horasan üzerinde meydana gelmiştir. Bâbü Şah başta olmak üzere 16. yüzyıldaki bütün Bâbürlü Sultanları bu çatışmalarda Şeybânîlere karşı Safevîlerin yanında yer almış, çatışmalara doğrudan müdahil olmak yerine Safevî şahıyla dostluğunu ilan ederek Sünnî Özbek kardeşini yalnız bırakmıştır.⁴ Bâbürlülerin tutumlarının bu yönde olmasının ana sebebi Şeybânî hanlarını kendilerine rakip görmelerinden ileri gelmektedir. Çağatay sultanlarına göre şayet Şeybânîler, batısındaki Safevî sorununu ortadan kaldırıp Horasan'ın değişmez hâkimi olurlarsa, fetihlerini Hint coğrafyası üzerinde sürdürecektir. Bu durum da Bâbürlülerin sonunun gelmesi anlamına gelmektedir. Nitekim Şeybânî hanlarının Bedehşan hâkimiyetinde ısrarcı olmaları da bunun bir göstergesidir. Bu bağlamda Osmanlı-Şeybânî ittifakını da kendi varlığı için tehdit olarak algılayan Bâbürlü Sultanları bu asırda Safevî dostu olmayı seçmiş ve Şeybânîlerin Safevîler karşısındaki büyük zaferine mani olarak bu tehlikeyi savuşturmayı hedeflemiştir.

³ Şeybânîler, Safevîler ve Bâbürlüler coğrafi konumları haritası için bk. EK 1 (Muzaffar Alam, "Trade, State Policy And Regional Change: Aspects Of Mughal-Uzbek Commercial Relations, 1550-1750", *Journal of the Economic and Social History of the Orient* (Leiden: E. J. Brill, 1994), 37/204).

⁴ Ancak bir sonraki yüzyılda Cihangir Şah (1605-1627) Devri'nde Cihangir Şah'ın Safevîlere karşı Osmanlı ve Şeybânî Özbeklerle birlikte bir Sünnî ittifakı planladığını görmekteyiz. Hatta bu gaye ile Sultan IV. Murad'a (1622-1640) bir mektup yazmış, ancak bir sene sonra vefat edince bu girişim sonuçsuz kalmıştır. Bunun üzerine Osmanlılarla ilk düzenli diplomatik münasebetler Şah Cihan (1627-1658) tarafından başlatılmıştır. Selefinin planladığı Sünnî ittifakını gerçekleştirmek gayesiyle IV. Murad'a bir mektup daha yazan Şah Cihan Osmanlı sultanı için "Müslüman sultanların hanı, hilâfet makamı için Allah tarafından seçilmiş ve Müslüman krallıklar arasında birliğin tesis edicisi" gibi ifadeler kullanmıştır. (Azmi Özcan, "Hint-Türk (Bâbürlü-Osmanlı) İlişkilerinin Tarihyazımına Yansımaları", *Hint Alt Kitası'nda Tarih Kaynakları ve Tarihyazımı*, ed. Şefaattin Deniz vd. (İstanbul: Fikir Kitap, 2024), 358-259).

Şeybânîler ve Bâbürlüler ile ilgili doğrudan ve dolaylı, alakalı olan çeviri ve telif pek çok eser kaleme alınmıştır. Şeybânîler ile ilgili ülkemizde yapılan çalışmaların⁵ serencamı görece fazla olduğu halde Hint Alt Kıtası'na gelince; Cumhuriyetin ilk yıllarında Hint Alt Kıtası'na ilgi duyan ve buralarla ilgili çalışmalar yapan ilim adamlarının sayısı bir hayli fazla iken sonradan bir kopuş yaşanmış, 1980'lerde bu bölgeye duyulan ilgi tekrar canlanmıştır. Ülkemizde son birkaç yıldır Hint Alt Kıtası'ndaki zenginliğin fark edilmesiyle birlikte bu bölgeye bir ilgi olduğu aşikâr;⁶ ancak bu ilginin daha ziyade İslami ilimler sahası ile sınırlı olduğu da bir gerçektir.⁷ Başta tarih olmak üzere diğer disiplinler söz konusu olduğunda Hint Alt Kıtası ile irtibatımızın istenen düzeyde olmadığı açıktır. Bu meyanda *Hint Alt Kıtası'nda Tarih Kaynakları ve Tarihyazımı* adlı çalışma özellikle Hint Alt Kıtası'ndaki tarih kaynakları ve tarihyazımı noktasında araştırmacılar için bir başvuru kaynağı mahiyetindedir.⁸

Bir kısmına değindiğimiz bu literatür Şeybânîler ve Bâbürlüler ile ilgili ya bir boyuta odaklanmakta bu yüzden bütünü iskalamakla ya da bütünü ele alarak parçalardan kopmakla İslam dünyasında 16. yüzyılda yaşanan devletler arası ilişkiler ve jeo-politik parçalanmaya dair açık bir alan bırakmıştır. Bu sebepten İslam medeniyetinin iki ana havzası olan Horasan ve Mâverâünnehir'de meydana gelen Şeybânîler ile Bâbürlüler rekabetinin karşılaştırmalı bir şekilde kendi dönemi ve sonrası için nasıl bir konum teşkil ettiğinin tartışılmasının yanı sıra

⁵ Bu alanda çalışan araştırmacıları ve eserleri zikretmemiz gerekmektedir: Mehmet Alpargu, "Türkistan Hanlıkları", *Türkler Ansiklopedisi*, ed. Hasan Celal Güzel vd. (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 8: 229-312; Azim Malikov, "Semerkant Bölgesi'ndeki Özbeklerin Etnik Tarihi", *Türkler Ansiklopedisi*, ed. Hasan Celal Güzel vd. (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 8: 617-648; Nurten Kılıç, *Siyasal Kültürde Değişim: Şeybânî Han ve Özbek Siyasal Oluşumu: 1500-1510* (Ankara: A. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999), 20-188; Mustafa Kafalı, "Şibân Han Sülalesi ve Özbek Ulusu", *Atsız Armağanı*, haz. Erol Güngör ve Mustafa Kafalı (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1976), 295-306; Zeki Velidi Togan, *Bugünkü Türklü ve Türkistan Yakın Tarihi* (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1981); Baymirza Hayit, *Türkistan: Rusya ile Çin Arasında* (Ankara: Otağ Yayınevi, 1975); İsmail Türkoğlu, "Şeybânîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2010), 39: 45-47; Abdulkadir Macit, *Şeybânî Özbek Hanlığı (1500-1599)* (İstanbul: İLEM Yayınları, 2023).

⁶ Michael H. Fisher, *Bâbürlüler: Hindistan'da Bir Türk İmparatorluğu*, çev. M. Fatih Çalışır (İstanbul: Kronik Yayıncılık, 2020); Fernand Grenard, *Bâbürlü*, yay. haz. Orhan Yüksel (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1971); Naimur Rahman Farooqi, *Bâbürlü-Osmanlı İlişkileri: Bâbürlü Hindistanı ile Osmanlı İmparatorluğu Arasındaki Politik Ve Diplomatik İlişkiler Üzerine Bir İnceleme (1556-1748)*, çev. Mehmet Akif Erdoğan (İstanbul: Selenge Yayınları, 2023); John F. Richards, *Bâbürlü Türk İmparatorluğu: Tarih, Kültür, Teşkilat*, çev. Yasin Tekin (İstanbul: Selenge Yayınları, 2021); Deniz Çıkılı, *Kayıp Kıtanın Keşfi Hindistan Yazıları* (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2023); Umut Kırca, *Nadir Şah Döneminde Afşarlıların Bâbürlüler ve Türkistan Hanlıkları ile İlişkileri (1736-1747)* (İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Genel Türk Tarihi Programı, Yüksek Lisans Tezi, 2018); Hami Demir, *Bâbürlü Devleti'nde Hümâyûn Dönemi*, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2017).

⁷ Hadis alanında yapılan çalışmalarla ilgili bir bibliyografya denemesi için bk. Fatma Aydın, "Son Dönem Türkiye'sinde Hint Alt Kıtası Merkezli Hadis Çalışmaları: Bir Bibliyografya Denemesi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 16/1 (2023).

⁸ Şefaattin Deniz vd. (ed.), *Hint Alt Kıtası'nda Tarih Kaynakları ve Tarihyazımı* (İstanbul: Fikir Kitap, 2024).

Müslümanlarda bu havzalarda yaşanan rekabetin doğurduğu jeo-politik parçalanmanın ne tür süreçlerden geçerek şekillendiğini ortaya çıkarmak ihtiyacı hasıl olmuştur. Bu gayeyle yapılan çalışmada Şeybânîler ile Bâbürlülerin 1500-1599 tarihleri arasında İslam dünyasının doğusunda yaşanan siyasî, askerî, iktisadî, dinî, ilmî ve kültürel rekabetin hususi olarak doğu Müslüman toplumlarında genel olarak tüm Müslümanlarda nasıl bir jeo-politik parçalanma meydana getirdiği ortaya konulmuştur.

1.Siyasî ve Askerî Rekabet

Muhammed Şeybânî Han ile Timurlu şehzadesi vasfıyla Bâbür Şah arasında özellikle Mâverâünnehir ve Horasan'ın hakimiyeti konusunda büyük bir siyasî ve askerî rekabet yaşanmıştır. 1498'de çıktığı birinci Mâverâünnehir seferinde istediği başarıyı gösteremeyen Muhammed Şeybânî Han, 1500'te ikinci defa çıktığı seferinde Semerkant'ı ele geçirmeye muvaffak olmuştur.⁹ Muhammed Şeybânî Han'ın bu başarısı karşısında Bâbür'ün, sahip olduğu iktidarı kaybetmemek üzere tekrar girişimde bulunması haddizatında pek de şaşırtıcı değildir. Nitekim Bâbür, topladığı kuvvetlerle şehri geri almış, ancak sahip olduğu bölgenin imkânlarının Şeybânîler tarafından cömertçe kullanılmasından dolayı da askerlerini yanında tutamama gibi bir sorunla karşı karşıya kalmıştır. Şehrin Bâbür tarafından muhasarasını Buhara seferinde haber alan Muhammed Şeybânî Han, Semerkant'a geri dönmüş ve 1501 yılının Nisan ayında Semerkant'ın dışında yapılan Ser-i Pûl savaşında Bâbür'ün kuvvetlerini yine yenilgiye uğratmıştır. Bunun üzerine Bâbür, surların gerisine çekilmek zorunda kalmıştır.¹⁰ Dört ay süren muhasara döneminden sonra Bâbür, şehri elinde tutmanın imkânı bulunmadığına kanaat getirerek 1501 yılının ikinci yarısında şehirden bir anlaşma yaparak çıkmıştır.¹¹

Fergana hâkimiyeti (1494-1504) döneminde Bâbür, Semerkant'tan ayrıldıktan sonra akrabası olan Moğol hanları Ahmed ve Mahmud'u Şeybânîlerin eline geçirdiği Andican'ın üzerine sefer yapmaları konusunda ikna etmiştir. Bunun üzerine 1503-1504 yıllarında 30.000 kişilik bir müttefik ordusu Fergana'ya doğru yola koyulmuştur. Nihayet Bâbür ve müttefikleri olan Moğol hanlarının kuvvetleri ile Muhammed Şeybânî Han'ın ordusu arasında Erhiyân şehri yakınlarında meydana gelen muharebede, bu sefer Moğol hanları ağır bir yenilgiye uğramıştır. Muhammed

⁹ Hasan Bey Rumlu, *Âhsenü't-Tevârîh*, haz. Abdu'l-Hüseyn Nevaî (Tahran: İntişârât-ı Esâtîr, 1384), 1/60; Zahirüddîn Muhammed Bâbür, *Bâbürnâme (Bâbür'ün Hatıratı)*, Doğu Türkçesinden çev. Reşit Rahmeti Arat (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1970), 1/120; Bōribay Ahmedov, *el-Arab ve'l-İslâm fî Uzbekistân Târih-u Âsya'l-Vustâ min Eyyâmî'l-Üsrü'l-Hâkimeti hatte'l-Yevm*, Arapça'ya çev. Zâhidullah Menruf (Beyrut: Şeriketü'l Matbuat li't-Tevzi ve'n-Neşr, 1992), 296; Arminius Hermann, *History of Bokhara from the Earliest Period Down to the Present: Composed for the First Time After Oriental Known and Unknown Historical Manuscripts* (Londra: Kraus Reprint Corporation, 1979), 252-256.

¹⁰ Muhammed Yusuf Münşî, *Tezkire-i Mukîm Hânî Siyeri Târih-i Ferhengî ve İctimâî Maveraünnehir der ahd-i Şeybânîyân ve İsterhânîyân*. tsh. ve thk. Fereşte Sarrafân (Tahran: İntişârât-ı Mirâs-i Mektûb, 1961), 19-26.

¹¹ Bâbür, *Bâbürnâme*, 1/84-85. Rumlu, *Âhsenü't-Tevârîh*, 2/960-962; Gıyaseddin b. Hamidüddinü'l-Hüseynî Hândemîr, *Târih-i Habîbü's-Siyer Fî Ahbân Efrâd-ı Beşer*, haz. Celaleddin Hümaî (Tahran: İntişârât-ı Hayyam, 1380), 276.

Şeybânî Han bu sefer neticesinde doğuda Andican, kuzeyde Taşkent ve Şahruiye, güneyde Hisar dağları, Belh ve Bedehşan, batıda ise Hârizm'i ele geçirmiştir.¹² Bâbürlü ve müttefiklerinin yenilgiye uğramasından sonra Muhammed Şeybânî Han, kendisine yardımcı olan Sultan Ahmed Tembel'e ve kardeşlerine toprak bahşetme yönünden cömert davranmıştır.¹³ Ancak Sultan Ahmet Tembel bu toprak paylaşımından memnun değildir. Muhammed Şeybânî Han'ın gidişini fırsat bilerek Taşkent'e saldırmış ve şehri kuşatmıştır. Bu davranışı ile Tembel, kendi sonunu hazırlamıştır. Bu gibi sebeplerden dolayı Muhammed Şeybânî Han, Fergana'ya doğru 4 Nisan 1504 tarihinde başlayan son seferinde Tembel ve kardeşini ortadan kaldırmıştır. Netice bu şekilde olmasına mukabil Seyhun nehri ile Gobi çölü arasında hüküm süren Moğollar ve Kalmuklar ile mücadele sathı, mezkûr han döneminde olduğu gibi sonraki bütün Şeybânî hanları döneminde de kapanmamıştır. Bu sath, hususen Şeybânî hanlarının Horasan tarafına yaptıkları seferlerde onların planlarına zarar vermek için tekrar tekrar açılmıştır.

Muhammed Şeybânî Han'ın bölgede tutunarak yerleştiği bu merhalede diğer sathta Bâbürlü ile çok şiddetli bir şekilde mücadeleye devam etmiş ve Fergana, Kâbil ve Semerkant'ı Bâbürlü'nün elinden almayı başarmıştır. Bu başarıların ardından Muhammed Şeybânî Han'ın bir sonraki hedefi, Timurîlerin ikinci büyük payitahtı olan Herat'ın alınması ve Hüseyin Baykara'nın Herat'ta bulunan oğulları Bedüzzaman Mirza ile Muzaffer Hüseyin Mirza'yı ortadan kaldırarak Horasan hâkimiyetini tesis etmek olmuştur.¹⁴ Ancak Herat'tan evvel Hüseyin Baykara'ya bağlı olan Hârizm'i ele geçirmek zorunda olduğunu bilen Muhammed Şeybânî Han, bu sebeple 1505 yılında Ürgenç'i zapt etmiş ve ordularını Ceyhun'un öteki yakasında yer alan Horasan topraklarına göndermiştir. Bu ileri harekât Meryeme ve Faryâb'a kadar uzanmıştır. Bütün bu gelişmelerden sonra Hüseyin Baykara, Timurluları tek sancak altında toplamak amacıyla oğlu Bedüzzaman Sultan ve Bâbürlü Sultan'a Şeybânîlere karşı birlikte hareket etme teklifini iletmıştır. Birincisinin kabul ettiği teklife ikincisi meyletmemiştir. Hüseyin Baykara bu girişimi ile Muhammed Şeybânî Han'a karşı tekrar harekete geçmeye karar vermişse de başlattığı harekâtı tamamlayamamış ve Herat yolundaki Baba İlahî (Bâbâllâh) denilen yerde vefat etmiştir (5 Mayıs 1506).¹⁵

Ser-i Pül ve Mervitçak savaşları ile Mâverâünnehir bölgesinin fethini tamamlayan Muhammed Şeybânî Han, esasen Horasan'ın tamamına hâkim olmak arzusu ile 1507 tarihinde ordusuyla Ceyhun'u geçerek Horasan bölgesine adımını atmıştır. Bu seferin gerçekleştirilmesinde diğer önemli bir sebep, Muhammed Şeybânî Han'ın emirinin bölgede yenilgiye uğraması

¹² Bâbürlü, *Bâbürlüname*, 1/191; Vambery, *History of Bokhara*, 260.

¹³ Vambery, *History of Bokhara*, 258.

¹⁴ Mirza Şems Buharayî, *Târîh-u Buhara, Hokand ve Kâşğar der şerh-i hükümrânî Emir Mir Haydar der Buhara, Muhammed Ali Han der Hokand ve Cihangir Hâce der Kaşğar*, haz. Muhammed Ekber Aşık (Tahran: İntişarât-ı Ayne-i Miras, 1377), 18-19.

¹⁵ Bâbürlü, *Bâbürlüname*, 1/140-141; 2/252-253; Mirza Şems Buharayî, *Târîh-u Buhara*, 18.

olmuştur. Şurası muhakkaktır ki, Muhammed Şeybânî Han'ın bizzat kendisinin Buhara'dan Belh üzerine sefere girişmesi bölgede büyük bir panik havası meydana getirmiştir. Hüseyin Baykara, Herat'tan bir öncü kuvveti emirlerden birisi olan Zünnûn Argun yönetiminde 12 bin kişi ile göndermişse de, yapılan savaşta Argun yenilerek öldürülmüştür.¹⁶ Muhammed Şeybânî Han bu savaş neticesinde Belh başta olmak üzere Şibirgân, Kunduz, Bâğlân ve Arhânîğ gibi çevre bölgelerin hemen hemen tamamını ele geçirmiştir.¹⁷

Eğer muhakkak söylemek gerekirse Sultan Bâbü'rün bu süreçte Horasan'a iki defa geldiği ifade edilebilir. Birincisinde bizzat Sultan Hüseyin Baykara yardım çağrısında bulunmuştur. 1506 senesinde Sultan Hüseyin Baykara vefat ettiği halde Sultan Bâbü'r sözünde durarak 1507'de Horasan'a doğru yola koyulmuştur. İkincisinde ise Belh'in Şeybânîler tarafından kuşatılması üzerine Sultan Hüseyin Baykara'nın çocukları davet etmiştir. Ancak Çağatay Mirzaları toplanıncaya ve Bâbü'r ile birleşinceye kadar Belh şehri Şeybânîler tarafından ele geçirilmiştir. Çağatay Mirzalarının isteği doğrultusunda 1507-1508 kışını Herat'ta geçirmeye karar veren ve 1508 baharında Muhammed Şeybânî Han ile savaşmaya hazırlanan Sultan Bâbü'r, Kâbil'de isyan başlayınca geri dönmek zorunda kalmıştır.¹⁸ Çağatay Mirzaları ise Herat'ı kendileri için daha güvenilir bulduklarından dolayı burada ikamet etmeye devam etmiştir.¹⁹

Söz konusu ettiğimiz bu seferler neticesinde Muhammed Şeybânî Han Timurlu ve Bâbürlülerin elinden Horasan'ı almaya, Bistam vilayetinden Türkistan ülkesinin doğudaki son kalesine kadar tüm bölgeye hükmetmeye muvaffak olmuştur.²⁰ Muhammed Şeybânî Han'ın bu zaferlerle Mâverâünnehir'de geniş bir sahayı hâkimiyeti altına alması ve bölgeden Timurluları sürmesi üzerine Fergana'dan ayrılıp Afganistan ve Hindistan tarafına yönelen Sultan Bâbü'r, 1504 yılında Kâbil'i ele geçirmiştir.²¹ Bu vakit itibarıyla Kâbil hâkimiyeti (1504-1526) başlayan ancak özellikle de Muhammed Şeybânî Han'a karşı olan husumeti sebebiyle kuzeybatı cihetindeki topraklarının güvenilirliğini sağlamak ve önceden hâkimiyeti altında bulunan Mâverâünnehir topraklarını tekrar idaresi altına almak maksadıyla devamlı fırsat kollamıştır. Bu mahiyet itibarıyla o 1507'de Muhammed Şeybânî Han'ın Horasan fethi sonrasında Semerkant'a dönmesini fırsat

¹⁶ Hâdemîr, *Târîh-i Habîbu's-Siyer*, 4/374-77; Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 1/131; Bâbü'r, *Bâbü'rname*, 2/325; Muhammed Yar bin Arap Kutgan, *Musahharü'l-Bilâd*, (*Târîh-i Şeybânîyân*), haz. Nadir Celâlî (Tahran: İntişarât-ı Mîrâs-ı Mektûb, 1385), 83-84; İsmail Aka, "Zünnun Argun", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1986), 13/656-658; Ahmedov, *el-Arab ve'l-İslâm fî Uzbekistân*, 304.

¹⁷ Mirza Haydar Duğlat, *Tarih-i Reşidi*, thk. Abbas Kulî Gâffârî Ferd (Tahran: İntişarât-ı Mîrâs-ı Mektûb, 1383), 99; Muhammed Yusuf Münşî, *Tezkire-i Mukîm Hânî*, 50; Ahmedov, *el-Arab ve'l-İslâm fî Uzbekistân*, 300-301.

¹⁸ Bâbü'r, *Bâbü'rname*, 2/252-253, 289-311.

¹⁹ Anonim, *Âlem Ârâ-yı Safevî*, haz. Yadullah Şükri, (Tahran: İntişarât-ı İttîlât, 1363), 267.

²⁰ Fazlullah b. Ruzbehân Huncî, *Mihmânnâme-i Buhara (Târîh-i Padîşahî Muhammed Şeybânî)*, haz. Menuçehr Sutude (Tahran: İntişarât-ı İlmi ve Ferhengî, 1384), 108-129; Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 2/1034; Muhammed Yusuf Münşî, *Tezkire-i Mukîm Hânî*, 19-26.

²¹ Bâbü'r, *Bâbü'rname*, 2/197.

addederek Kâbil ve Gazneyn'den Kandehar'a gelmiş ve Muhammed Şeybânî Han'a bağlılıklarını bildiren Emîr Şüca' Bey ile Muhammed Mukîm'in orduları tarafından karşılanmıştır.²² Bâbü, bu savaşta mağlup olmasına rağmen belirli aralıklarla da olsa Kandehar üzerine seferlerini sürdürmüştür.

Bu meyanda taraflar arasında gerçekleşen siyasî ve askerî rekabet zaviyesinden dikkatlerden kaçırılmaması gereken bir diğer şehir Kandehar'dır. Bugün Afganistan'ın ortalarında bulunan Kandehar, 16. yüzyılda İran ile Hindistan coğrafyası arasındaki seyahatleri sağlayan bir koridor konumunda olmuştur. Aynı zamanda bu asırda Horasan coğrafyasının bir parçası olması hasebiyle Safevîler; Kâbil'e oldukça yakın olması itibarıyla de Bâbürlüler açısından oldukça önem arz etmiştir. Kandehar, 15. yüzyılın sonlarında Timur'un torunlarından Herat hâkimi Sultan Hüseyin Baykara'nın mülkünde bulunmuştur.²³ Önceki satırlarda belirttiğimiz üzere Muhammed Şeybânî Han, 1507'de buraya yaptığı sefer neticesinde bölgenin yönetimini kendisine bağlılığını bildiren Sultan Hüseyin Baykara'nın Kandehar valisi Emîr Zünnûn'un oğulları Şüca' Bey ve Muhammed Mukîm'e bırakmıştır.²⁴ Bu arada Muhammed Şeybânî Han, 1509'da şehrin dağlık yerlerinde oturan Hazâra ve Nikûderî kabilelerine karşı sefer düzenlemişse de istediği sonucu alamamıştır.²⁵

Muhammed Şeybânî Han'ın vefatından sonra Semerkant tahtına Timur Sultan (ö. 1513) geçmiş, Buhara yönetimini de Ubeydullah Han (ö. 1540) devralmıştır.²⁶ Bu durum hanlık içerisinde bir dağınıklık beraberinde getirmiştir. Sultan Bâbü 1511 yılında Şeybânî Özbek Hanlığı'nın içinde bulunduğu bu dağınıklıktan istifade etmiş ve Şah İsmail'in desteğini alarak eski Timuroğulları topraklarını elde etmek amacıyla Hisar-ı Şadman, Kunduz, Bedehşan ve Bağlan'a doğru ilerleyip bölge hâkimi Hamza Sultan ve Mehdi Sultan ile çatışmıştır.²⁷ Onları mağlup ettikten sonra Şah'a bir elçi göndererek Buhara ve Semerkant vilayetlerini ele geçirmek için kendisinden yeniden yardım talebinde bulunmuştur. Bu talep üzerine gerçekleşen ittifak maddeleri gereğince Şah İsmail, Bâbü'nün kuvvetlerini takviye edecek ve fethedilen yerleri ona bırakacak, buna mukabil, Bâbü de ona tâbîyetini bildirecek, Şah adına hutbe okutup sikke bastırarak ve bulunduğu yerde Safevî Devleti'nin doğu hudutlarının emniyetini sağlayacaktır.²⁸

²² Bâbü, *Bâbürnâme*, 2/345; Halis Bıyıktaş, *Timurlular Zamanında Hindistan Türk İmparatorluğu* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991), 16; M. Fuat Köprülü, "Bâbü", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979), 2/181-183.

²³ Ahmedov, *el-Arab ve'l-İslâm fî Uzbekistân*, 308.

²⁴ Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 1/123-24.

²⁵ Kutgan, *Musahharü'l-Bilâd*, 104; Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 1/135.

²⁶ Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 2/1138.

²⁷ Muhammed Hakîm Han, *Muntehabu't-Tevârih*, tsh. Yâyûi Kâvâherâ ve Kûiçi Hânedâ (Tokyo: İntişarât-ı Müessesesi-i Mutâlaât Ferhenghâ ve Zebânâ-yı Âsyâ ve Âfrîkâ, 2009), 290-291.

²⁸ Herevi, *Fütûhat-ı Şahi*, 373; Conabâdî, *Ravzatü's-Safevî*, 257; İsfahanî, *Holdeberrîn*, 209.

Şah, Bâbü'r'ün isteği üzerine Ahmed Bey Sûfioğlu ve Şâhruh Bey Afşar serdarlığında bir grup askerini yardıma göndermiştir. Ayrıca Merv Savaşı'nın (1510) ardından Safevîlerin eline esir düşen Hanzade Begim'in, Bâbü'r'ün kız kardeşi olduğunu öğrenen Şah İsmail, dostluk ve iyi niyet dileklerini ihtiva eden bir mektupla birlikte kız kardeşini de onun yanına göndermiştir.²⁹ Safevî birliklerinin Bâbü'r'ün ordusuna katılmasıyla birlikte tüm kuvvetler Semerkant ve Buhara üzerine yürüyüp 1511'de buraları ele geçirmiştir. Daha sonra Bâbü'r, Safevî serdarlarını şahın yanına geri göndermiş ve bu yardıma karşılık onun adına Buhara ve Semerkant'ı yönetmeye başlamıştır.³⁰ Bu durum karşısında çaresiz kalan Şeybânîler, Mâverâünnehir'i ele geçirmeden önceki hareket üsleri olan Taşkent, Sıgnak ve Yesi gibi güvenli bölgelere çekilmek zorunda kalmışlardır.³¹ Böylece, Şeybânîlerin Mâverâünnehir'deki hâkimiyetleri hemen hemen tamamen, hükümlerinin üzerinden daha çeyrek asır geçmeden yıkılmıştır.

Muhammed Şeybânî Han'ın vefatından sonraki 1510-1512 yılları boyunca Şah İsmail ve Sultan Bâbü'r tarafından Mâverâünnehir topraklarının işgal edilmesi, Şeybânî Özbek Hanlığı'nı her yönüyle sarsıntıya uğratmıştır. Ancak 1512'de Bâbü'r'e karşı elde edilen zafer ve toplanan kurultay neticesinde hanlığa oturan Köçkuncü Han (1510-1530) döneminde durum normalleşmeye başlamıştır. Köçkuncü Han zamanında askerî meseleler çoğunlukla Ubeydullah Han'ın elinde bulunmuştur. Ubeydullah Han, özellikle bu dönemde Safevîlere karşı aktif bir politika takip etmiş,³² hatta karşı akınlara da başlayarak kaybettikleri yerleri geri almak için gayret göstermiştir. Bu dönemde Bâbü'r'ün elde etmiş olduğu şöhret süratle kaybolmaya başlamıştır. Bu kayboluşta Şah İsmail'in tâbiyetini kabul etmesi, onun adına para bastırması ve hutbe okutması ehemmiyetli rol oynamıştır. Bu pekâlâ Sünnilerin çoğunlukta olduğu Mâverâünnehir halkı tarafından iyi karşılanmamıştır. Dahası Bâbü'r'ün askerlerine kızıl börk giydirmesi, bölge halkının ondan soğumasına sebep olmuştur.³³ Bütün bu uygulamalar Sünnî Müslümanlığı temsil eden ulema ve tarikat dervişlerinin öncülüğünde Şah İsmail'in gölgesindeki Bâbü'r'e karşı galeyana artması ve mücadele edilmesi sonucunu doğurmuştur.

Şah İsmail, Bâbü'r'ün yardım çağrısına cevap vermek, ayrıca Şeybânîlerin yeni kuvvetlerle yeniden bölgeye yönelik kısmî başarılar elde ettikleri hareketlerine mani olmak maksadıyla Horasan valisi Yar Ahmed İsfahanî (Emir Necm-i Sâni) kumandasında 60.000 atlıdan kurulu bir orduyu bölgeye sevk etmiştir. 1512 yılının Kasım ayında ordu harekete geçmiştir. Emir Necm-i Sâni, yol boyunca Horasanlı emirlerin kuvvetlerini de ordusuna katarak Ceyhun'u geçip

²⁹ Kadı Ahmed Tetevî-Âsaf Han Kazvinî, *Tarih-i Elîf*, 6/5507; Duğlat, *Tarih-i Reşidi*, 239; Kutgan, *Musahharü'l-Bilâd*, 117; Mirza Şems Buharayî, *Târîh-u Buhara*, 20; Bâbü'r, *Bâbü'râmme*, 1/8.

³⁰ Vahid Kazvinî, *Cihân Ârâ-yı Abbâsî*, 35-36; Rumlu, *Ahsenü't-Tevârîh*, 2/1060-1061; Grenard, *Bâbü'r*, 108.

³¹ İskender Beg Münşî, *Âlem Ârâ-yı Abbâsî*, 39-40; Kutgan, *Musahharü'l-Bilâd*, 117.

³² Rumlu, *Ahsenü't-Tevârîh*, 2/1067; İsfahanî, *Holdeberrîn*, 217-220; Vasîfî, *Bedayîü'l-Vakâyi*, 1/117, 121.

³³ Duğlat, *Tarih-i Reşidi*, 245; Mirza Şems Buharayî, *Târîh-u Buhara*, 20.

yanına Bâbü'rü de alarak Karşı üzerine yürümüştür.³⁴ Emir, Karşı'yi üç günlük bir kuşatmadan sonra ele geçirince yanındakilerin itirazına rağmen şehirdekileri kılıçtan geçirme emrini vermiştir.³⁵ Necm-i Sâ'nî hiçbir engelle karşılaşmadan Karşı'den Buhara'ya doğru yürüyüşünü sürdürürken güzergâh üzerinde önemli bir yer olan Şeybânîlerin elindeki Gicduvan'ı da kuşatmıştır. Kuşatma devam ederken Necm-i Sâ'nî'nin ordusunda zahire kalmamış ve kış mevsimi de gelmiştir. Kendisine, Bâbü'r de dâhil olmak üzere birçok kişi Gicduvan'da durmanın bu mevsimde uygun olmadığını belirtmesine rağmen Necm-i Sâ'nî bu ikazları dikkate almamıştır.³⁶ Necm-i Sâ'nî'nin Gicduvan'da durumunun iyi olmadığını öğrenen Ubeydullah Han ile Cânî Beg Sultan hemen hazırlıklarını tamamlayarak Gicduvan üzerine yürümüş³⁷ ve burada Safevîleri mağlup etmiştir.³⁸

İçinde yaşadıkları sancılı süreçten Gicduvan zaferi ile çıkmayı başaran Şeybânîler, 1512 tarihinde, müttefik Şeybânî sultanları Bâbü'rün Safevîlerin Ahmed Sûfioğlu ve Şâhrûh Bey Afşâr komutasındaki Çağatay-Safevî birlikleri karşısında Kul Melik mevkiinde³⁹ gerçekleşen savaşta galip gelmiştir. Savaş neticesinde dönemin en ünlü Safevî serdarı Emir Necm'î esir edip Sultan Bâbü'rü de Hisar-ı Şadman'a geri çekilmek mecburiyetinde bırakmışlardır.⁴⁰ Bu savaş neticesinde ağır bir mağlubiyet alan Bâbü'r, Semerkant'a dönmek zorunda kalmış, ailesi ve hazinesini toplayarak buradan da ayrılmıştır.⁴¹

Bu muharebenin en önemli sonuçlarından birisi Timurîlerin, Şeybânîlerle Mâverâünnehir'de giriştikleri son mücadele olmasıdır. Çünkü bu yenilgiden sonra Bâbü'r, Mâverâünnehir'e hâkim olma arzusunun gerçekleşmeyeceğini anlayarak Hindistan'a doğru mücadelesine girecektir. Muhakkak olan bir şey varsa o da Bâbü'rün, Mâverâünnehir'in tekrar kontrol altına alınması maksadıyla mücadelesini Şeybânîler karşısında aldığı yenilgilere rağmen devam ettirmiş olmasıdır. Bu doğrultuda 1513 ve 1514 yıllarını Kunduz'da hep son bir fırsat ümidiyle geçirmiştir. Ancak 1514'te müttefiki Şah İsmail'in Yavuz Sultan Selim karşısında Çaldıran'da uğradığı ağır hezimet üzerine Mâverâünnehir'i yeniden ele geçirmek rüyasından vazgeçmiş ve Afganistan'da merkezi Kâbil olmak üzere yeni bir devlet teşkili için temelli dönmek

³⁴ Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 2/1065; Vâsıfî, *Bedâyiü'l-Vekâyi*, 2/112; Muhammed Hakîm Han, *Muntehabu't-Tevârih*, 292.

³⁵ Hüseyinî, *Târîh-i İlçî Nizâm Şâh*, 58; Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 2/1065-1066; İsfahanî, *Holdeberrîn*, 215-216.

³⁶ Hândemîr, *Târîh-i Habîbü's-Siyer*, 4/528; Kutgan, *Musahharü'l-Bilâd*, 130.

³⁷ Hafız Tanış İbn Mir Muhammed Buhârî, *Şerefnâme-i Şâhî*, Sâzmân-ı Esnâd ve Kitâbhâne-i Millî Cumhûr-ı İslâm-i İran (Tahran: İntişarât-ı Bahş-i İranşenâsi, 1983), 1/87a-87b.

³⁸ Hafız Tanış, *Şerefnâme-i Şâhî*, 1/87a-87b.

³⁹ Nisârî, *Müzekkir-i Ahbâb*, 24-25.

⁴⁰ Hüseyinî, *Târîh-i İlçî Nizâm Şâh*, 58-60; Vâsıfî, *Bedâyiü'l-Vekâyi*, 1/117, 121; İsfahanî, *Holdeberrîn*, 217-220; Seyfi Çelebi, *L'Ouvrage de Seyfi Çelebi, Historien Ottoman du XVI e Siecle*, ed. J. Matuz, Paris: Institut Français d'archéologie, 1968, 103-105.

⁴¹ Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, 2/1063-1065; İsfahanî, *Holdeberrîn*, 211-213; Mirza Şems Buharâyî, *Târîh-u Buhara*, 20.

zorunda kalmıştır. Burada 1519 yılına kadar süren hazırlık döneminden sonra Bâbü, Kandehar'da bulunan Argûnlular ile 1522 yılında cereyan eden savaşı kazanmış, böylelikle Kandehar ve Zemîndâver memleketlerinin tamamını egemenliği altına almayı başarmıştır. Bâbü, savaş sonunda Argun Zünnûn'un çocuklarının uzun süreden beri biriktirdiği hazinesini ordu komutanları ve emirleri arasında paylaşmış ve ele geçirdiği vilayetlerin egemenliğini kardeşi Sultan Nasır Mirza'ya bırakarak Kâbil'e dönmüştür. Bâbü Şah bu başarıların ardından 1526'da Pânîpet Meydan Savaşı'nı kazanarak Lûdî Sultanlığı'nı ortadan kaldırmış ve Bâbürlü hânedanını kurmuştur. Bu vakit itibariyle Hint Alt Kıtası hâkimiyeti (1526-1530) başlayan Bâbü Şah 1527'de Kânvâ'da Racpûtları mağlûp etmiş, Çitor Racası Rânâ Sangâ'nın emrindeki Hindulara ağır kayıplar verdirmiştir. Bu hadise Bâbürlülerin Hindistan'daki hâkimiyetini iyice sağlamlaştırmıştır.⁴²

Bâbü Şah'ın hastalanması üzerine Hümâyûn Şah veliaht tayin edilmiştir. (29 Aralık 1530) Ancak Bâbü'nün ölümünün (1530) ardından oğulları Kâmrân Mirza ile Hümâyûn (1530-56) arasında taht kavgası meydana gelmiştir. Bu kavga sürerken 1545 yılında Kandehar, Safevîlerin yardımıyla Hümâyûn'un eline geçmişse de bundan sonra 16. yüzyıl boyunca Bâbürlüler ile Safevîler arasında kavga meydana olmuş ve hatta bu kavgadan dolayı birkaç defa el değiştirmiştir.⁴³ Hümâyûn'un vefatından sonra bölgede Bâbürlülerin kontrolü zayıflamıştır. Bunun üzerine Şah Tahmasb, 1558'de Kandehar'ı işgal etmiştir. Ancak 1576'da, Şah Tahmasb'ın vefatı üzerine bölgede dengeler tekrar değişmiş ve Celâleddin Ekber'in 1585'te Kâbil'i, 1590-92 yılları arasında Sind'i ele geçirmesi ile şartlar yeniden düzenlenmiştir. Bu iki şehrin ele geçirilmesi ile eli güçlenen Celâleddin Ekber, nihayet 1595'te Kandehar'ı Bâbürlü topraklarına katmayı tekrar başarmıştır.⁴⁴

Bâbürlü sultanları Bâbü Şah sonrasında da Şeybânîlerin her karışıklığından faydalanmaya çalışmıştır. Örneğin Bâbürlü Süleyman Mirza 1560'ta Belh üzerine yürümüştür. Ancak Çeşmey-i Gûrzevân mevkiinde Pir Muhammed (1556-61) ve Abdullah Han (1583-1598) tarafından yenilgiye uğratılmıştır.⁴⁵ Hatta bu savaşta Süleyman Mirza'nın oğlu İbrahim Mirza esir edilerek öldürülmüştür. Kâbil'e karşı siyaset üreten Abdullah Han da 1574'te Hisar-ı Şadman'ı ele geçirip Cânî Beglerin hükümranlığını tesis edince bu siyaset gereğince Süleyman Mirza'yı Hisar sultanları ile aralarında aracılık yapmak üzere elçi olarak kullanmıştır. 1573 yılında Mirza Polat, Bâbürlü hükümdarı Celâleddin Ekber Şah (1542-1605) tarafından önceki yıllarda Abdullah Han'ın başlattığı görüşmelere cevap vermek sadedinde Buhara'ya elçi olarak gönderilmiştir. Safevîlerin

⁴² Enver Konukçu, "Bâbürlüler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 1991), 4/400-404.

⁴³ Muhammed Yusuf Münşî, *Tezkire-i Mukîm Hanî*, 107-108; İskender Bey Münşî, *Âlem Ârâ-yı Abbâsî*, 1/566; Azmi Özcan, "Kandehar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2001), 24/293.

⁴⁴ İqtidar A. Khan, "Inter-State Relation (1500-1850)", *History of Civilization of Central Asia* (Paris: Unesco Publishing, 2003), 5/334-335.

⁴⁵ Ahmedov, *el-Arab ve'l-İslâm fî Uzbekistân*, 300.

saf dışında tutulması hedeflenilerek gerçekleştirilen bu görüşmeler sayesinde Horasan ve Kandeher'ın, Bâbürlüler ve Şeybânîler arasında bölünmesi mümkün hale getirilmeye çalışılmıştır.

Bütün bu siyasî taktik ve mücadeleler neticesinde Süleyman Mirza başkent Kal'ay-ı Zafer şehrinde tahttan indirilerek yerine yedi yaşındaki torunu Şâhruh Mirza geçirilmiştir. Bu duruma engel olamayan Süleyman Mirza 1577-78 yıllarında hac ibadetini yerine getirdikten sonra ülkesine Kazvin yolunu kullanarak dönerken Şah II. İsmail'in askerî desteğini alarak, Celâleddin Ekber tarafından tekrar Bedehşan valisi olarak atanmıştır. Düşündüğü gibi kolaylıkla tahta oturamayan Süleyman Mirza, bu olayları fırsata dönüştüren Abdullah Han'ın güçleriyle mücadele etmek zorunda kalmıştır. Neticede 1584 yılına gelindiğinde Kunduz, Talakan, Kahmard, Gûrî ve Kûlâb Süleyman Mirza'nın elinden çıkmıştır. Haddizatında bu kayıplar dede ile torunu anlaşma yapmaya ve özellikle Abdullah Han'ın oğlu Abdülmümin Sultan'a Belh valiliğini verdikten sonra onun bu topraklara yaptığı savaşların yaralarının sarılması ve Bedehşan'ın restore edilmesi hususunda 1586'da elbirliğine sevk etmiştir.⁴⁶

Geçen fasıllardan anlaşılacağı üzere Şeybânîlerin son muktedir hanı olan Abdullah Han'ın da mücadele alanlarından birisi Bâbürlüler olmuştur. Şah İsmail ve Şah Tahmasb'ın Şeybânîlere karşı Bâbürlülere yaptığı yardım, Safevîlerin onların üzerindeki nüfûzunu 16. asır boyunca tartışmasız hale getirmiştir. Bu durum Safevîlerin, Bâbürlülerin kontrolündeki başta Kandeher olmak üzere sınırlar içinde bulunan vilayetlere müdahalesini kaçınılmaz hale getirmiş, neticede bu konuda aralarında yoğun mücadeleler yaşanmıştır. 1558 yılında Şah Tahmasb'ın Kandeher'ı ele geçirmesi üzerine Ekber Şah, Abdullah Han ile ilki 1577, ikincisi 1586'da olmak üzere iki antlaşma yapmak zorunda kalmıştır. Ancak zaruri olarak Şeybânîlere yaklaşan Ekber Şah, 1577 tarihli Abdullah Han'ın mektubunda Safevîler için kullandığı kaba ifadelerden ve 1585'te Bedehşan'ı ele geçirmesinden rahatsızlık duymuştur. Ekber Şah, Abdullah Han'ı bu uygulamalarından dolayı tehdit etmiş ve ardından tekrar Safevîler tarafında saf tutmuştur.

Bu tehdit ve ikazlara rağmen Abdullah Han, 1583-1584'te Moğol idaresinin ileri karakolu hükmünde olan Bedehşan'ı Bâbürlülerden almış ve böylece Hindukuş dağlarının kuzeyinde Bâbürlü toprağı kalmamıştır.⁴⁷ Bunun üzerine Ekber Şah, Hindukuş dağlarının aralarında sınır olması hususunda Abdullah Han'ı yeniden ikna etmeye çalışmıştır. Ekber Şah, 1595 yılında Kandeher'ı işgal ettikten sonra Herat'ı, tahtı idaresinde tutan Abdullah Han'a karşı tampon bölge haline getirmeye çalışmıştır. Ayrıca Abdullah Han'a düşmanlığı devam eden Şah Abbas'ı da, Abdülmümin Han komutanlığında Horasan üzerinde devam eden Şeybânîleri durdurmaya teşvik etmiştir.⁴⁸

⁴⁶ Robert D. McChesney, "Central Asia in the 10th-12th/16th-18th Centuries", *Encyclopædia Iranica* (Erişim 30 Nisan 2024).

⁴⁷ Yusuf Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi* (Ankara: TTK, 1947), 2/83-84.

⁴⁸ Khan, "İnter-State Relation", 5/332-333.

Bedehşan'ın ve Safevîlerin asır boyunca kontrolünü elden bırakmamak için mücadele ettiği Horasan'ın, Abdullah Han tarafından 1584-1598 yıllarında kontrolünün sağlanması, *haklı olarak Şeybânîler için yeniden imparatorluk yılları olarak takdim edilmektedir.*⁴⁹ Gerçekten de Abdullah Han zamanında Türkistan, Mâverâünnehir, Horasan, Fergana hatta Deşt-i Kıpçak'ın güney yakasını içine alan büyük bir hanlık oluşturulmuştur. Fakat onun vefatı sonrasında yaşanan gelişmeler, hanlığın güç kaybına ve beraberinde kuzey-batı istikametli toprak kaybına sebep olmuştur. Böylelikle Şeybânîler, 16. yüzyılın sonuna geldiğimizde, yıllardır hâkimiyet kurmaya çalıştıkları Horasan'ı tamamen Safevîlere, Bedehşan ve çevresinin büyük bölümünü ise Bâbürlülere kaptırmıştır.⁵⁰

2.Ticarî Rekabet

Timurlu bakiyesi topraklar olan Mâverâünnehir ve Horasan, Hazar Denizinden Çin'in başkenti Beijing'e, Sibiryâ'dan Hindistan'a kadar uzanan uzun ticaret ağının kavşak noktasında bulunmaktadır. Bundan dolayı burası dünya tarihinde muhtelif devletlerin sürekli ya hayatını sürdürdüğü ya da üzerinde hükümdarlık tesis etmeyi hedeflediği bölgeler olmuştur. Buralar ayrıca doğu-batı ve kuzey-güney bölgelerinin kesişim yeri, kadim İpek ve Baharat Yolu'nun üzerinden geçtiği ve özellikle Çin ve Hint'in dünyaya açılan kapısı olma gibi stratejik bir konumda yer almıştır. Bütün bu durumlar bölgenin cazibesini artırmış, ticarî trafiği yoğunlaştırmış ve iktisadî hayatı canlandırmıştır. Bahsettiğimiz bu durumdan müstağni kalmayan Şeybânîler ve Bâbürlüler de 16. asır boyunca bu bölgeler üzerinde ticarî hayatta söz sahibi olmak için yoğun bir rekabet içinde olmuştur. Zira bu bölgeler daha önce Timurlu sultanlar tarafından idare olunduğu için Şeybânîler Timur topraklarında hak iddia etmiş ve Mâverâünnehir ve Horasan'ın geçiş yolları üzerinde bulunması hasebiyle ticaret kavşağını kendi tasarruflarında tutmak istemişlerdir.⁵¹

Bu kavşakta Safevîler ile Bâbürlüler arasında siyasî ve askerî münasebetin yanı sıra ticari münasebetin, Hac ibadeti için yolcuların güvenliğini sağlama girişimlerinin ve bu maksatla elçilik teatisi üzerinden mektuplaşmaların ve görüşmelerin varlığına özellikle temas etmemiz gerekmektedir. Mâverâünnehir'in Orta Asya ticaret yolları üzerindeki meşhur konumunu esasen iki şehir temsil etmiştir. Bunlar: Semerkant ve Buhara'dır. Semerkant şehri, Hindistan, Kâşgar ve Çin güzergâhları üzerinde kilit bir rol ifa etmiştir. Ayrıca, özellikle Hindistan'dan gelen güzergâhın kavşak noktasında bulunması sebebiyle Hintli tüccarların Orta Asya ticaretinde sıklıkla ticaret

⁴⁹ McChesney, "Central Asia", 5/2/183-185.

⁵⁰ Khan, "İnter-State Relation", 5/332-333.

⁵¹ Jean-Louis Bacqué Grammont, "Bir Osmanlı Vesikasına Göre Orta Asya'da 1510'da Cereyan Eden Olaylar", *VII. Türk Tarih Kongresi, Bildiriler* içinde (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1972), 288; Mehmet Hazar, *Hermann Wamberg Buhara Yahud Maveraünnehr Tarihi Özbek Türkçesi (Transkripsiyon-Dil Özellikleri-Sözlük)* (Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1994), 109.

yaptıkları merkez olmuştur. 1497, 1501 ve 1511 yıllarında kısa sürelerle şehre hâkim olan Bâbü, hatıratında Semerkant'ın o zamanki ihtişamını ve yapılarını Timurluların mirasını anlamak sadedinde gayet isabetli bir şekilde tasvir etmektedir. O'na göre, beşinci iklimde yer alan Semerkant, dünyada kendisinden daha güzel başka bir şehrin olmadığı bir konumdadır.⁵² Bu hususta Semerkant ile paralel bir rol üstlenen Buhara da, Hindistan tüccarlarının açılım sağladığı bir diğer merkez olma durumu itibarıyla oldukça mühim bir konumda yer almıştır. İşte burada, Mâverâünnehir-Hint coğrafyası arasında bütün bu ilişki trafiğinin cereyan ettiği güzergâhı dört hat üzerinden izah edebiliriz. Bunlar: Herat ve Kandehar, Belh, Bedeşşan ve Multan güzergâhlarıdır.⁵³

Kandehar, Hint Alt Kitası, Afganistan ve Horasan arasındaki kara yolunun üzerinde bulunan iki mühim ticaret merkezinin bir tanesidir. Diğer, yine bölgenin önemli şehirlerinden birisi olan Kâbil'dir. Kandehar, Hindistan'ın batısında yer alan ve İran güzergâhında Meşhed'den güneydoğu istikametinde ilerlenerek Herat'a, oradan da aynı istikamette ilerlendiğinde varılan şehirdir. Bu güzergâh takriben iki aylık bir mesafedir. Bunun bir ayı Buhara-Meşhed, bir ayı da Meşhed-Kandehar arasında geçmektedir. Kandehar'dan kuzeydoğu istikametinde ilerlendiğinde Kâbil'e ulaşılmaktadır.⁵⁴ Bâbü, Horasan'dan Kâbil'e şayet kar ve buz mani olmaz ve dağ yolu tercih edilirse 1 aylık, ova yolu tercih edilirse 40-50 günlük bir zaman diliminden bahsetmektedir.⁵⁵ Bu yol aynı zamanda Osmanlı, Rusya ve Avrupa ülkelerinden gelen kervanların Buhara üzerinden Hindistan'a giderken en çok kullandıkları güzergâhtır.⁵⁶

Burton, Kandehar güzergâhının Hindukuş ve Belh güzergâhına göre çeşitli avantajlarının bulunduğunu zikretmektedir. Bu avantajlar arasında en başta, güzergâh üzerinde dağların ve soğukların olmamasını, daha sonra da güzergâh boyunca pek çok kervansarayın ve tüccarların ihtiyacını karşılayacak faiz karşılığı borç veren kimselerin olduğunu belirtmektedir. Bundan dolayı Hindistan'ın diğer güzergâhlarından daha uzun bir mesafede olmasına rağmen özellikle tüccarlar tarafından burası tercih edilmiştir. Bu güzergâhın ikinci bir rotası Herat'tan Kandehar'a değil de kuzeydoğu istikametinde Belh'e, oradan da güneydoğu tarafında yer alan Kâbil'e gitmektir. Buharalı elçilerden Mîr Kureyş, 1586 tarihinde yolculuk yaparken bu güzergâhı kullanmıştır.⁵⁷

⁵² Bâbü, *Bâbürnâme*, 1/68-75.

⁵³ Mâverâünnehir, Horasan ve Hint Alt Kitası güzergâhı haritası için bk. Ek 2 (Audrey Burton, *The Bukharans A Dynastic, Diplomatic and Commercial History 1550-1702* (İngiltere: Curzon Press, 1997), 391.

⁵⁴ Burton, *The Bukharans*, 402.

⁵⁵ Bâbü, *Bâbürnâme*, 2/296.

⁵⁶ S. Moosvi, "Southern Central Asia", *History of Civilizations of Central Asia, Development in contrast: from the sixteenth to the mid-nineteenth century*, ed. Chahryar Adle vd. (Paris: Unesco Publishing, 2003), 5/409.

⁵⁷ Burton, *The Bukharans*, 402.

Belh, Kunduz ve Bedehşan ile Kâbil arasında Hindukuş dağı bulunmaktadır.⁵⁸ Bu dağ üzerinden yedi yol aşılmaktadır. Üç yol Pençhîr'dedir. Buranın biraz yukarısında Havâk (Cevâk) geçidi, ondan biraz aşağıda Tûl ve ondan aşağıda da Bazarek geçitleri vardır. Bâbü, bu üç geçitten en iyisinin Tûl, en doğrusunun Bazarek olduğunu belirtmektedir. Üç yol da Gûr-Bend'de buluşmaktadır. Geriye kalan yol ise Kıpçak geçididir. Bâbü, bu geçitlerin ancak karın az bulunduğu ve suların çekildiği üç dört ay zarfında geçilebilen yerler olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca yol kesici eşkıyaların varlığına da dikkatleri çekmektedir.⁵⁹

Horasan tarafından gelen yol Kandehar'dan geçmektedir. Bu yol dümdüz ve geçitleri yoktur. Hindistan tarafından dört yol çıkmaktadır. Birisi, Lemganat üzerinden devam etmektedir. İkincisi, Bengiş; üçüncüsü Negar ve dördüncüsü Fermûl üzerinden gelmektedir. Son üç yolda geçitlerin varlığına rast gelinmiştir. Bu yollardan gelirken ayrıca Sind suyunun üç geçidi geçilmek durumundadır. Nilâb geçidinden gelenler Lemganat üzerinden geçerler.⁶⁰ Bâbü, Hindistan seferlerinde bu geçidi sıklıkla kullandığını belirtmektedir. Dinkût geçidinden geçenler Bengiş, Çupâre geçidinden geçenler şayet Fermûl üzerinden gelirse Gazne'ye,⁶¹ Deşt üzerinden gelirlirse Kandehar'a ulaşmaktadırlar.⁶²

Hindistan'a giden ikinci güzergâh Belh üzerinden geçmiştir. Bu güzergâh yüksek dağlarla çevrili olması ve özellikle Celâlâbâd ve Hayber geçidinde yolculara baskınlar düzenleyen Afgan kabilelerinin varlığı dolayısıyla devamlı surette korku uyandırmıştır.⁶³ Bu tür sıkıntılar olmakla beraber yine de sık kullanılan bu güzergâhın birkaç yolu bulunmaktadır. Öncelikle 350 mil (560 km) olan Belh-Kabil arası at sırtında 11 ile 15 gün arasında sürmektedir.⁶⁴ Bu yollardan birisi Belh'in doğu istikametinde ilerlenmesiyle önce Kunduz'a,⁶⁵ oradan güneye Gurbend ve Guri'ye, buradan da batı istikametinde gidilmesiyle Kahmard'a ulaşır. Oradan doğu istikametinde Çarikaran'a, oradan da güney tarafına dönülüp ilerlenmesiyle Kâbil'e varır. Diğer bir güzergâh ise Kâbil'den Çarikaran'a gelindiğinde yönü kuzey tarafına doğru çevirerek Hindukuş nehri boyunca ilerlenmesiyle ilkin Talikan'a, sonra da Kunduz'a vasil olur.⁶⁶ Belh'ten Kunduz'a devam eden güzergâhlar dağların çokluğu sebebiyle hayli meşakkatlidir.

⁵⁸ Bâbü, *Bâbürnâme*, 2/208; Moosvi, "Southern Central Asia", 5/411.

⁵⁹ Bâbü, *Bâbürnâme*, 2/201-202.

⁶⁰ Moosvi, "Southern Central Asia", 5/405.

⁶¹ Moosvi, "Southern Central Asia", 5/405.

⁶² Bâbü, *Bâbürnâme*, 2/202-203, 216, 217, 227, 232.

⁶³ Mahmud b. Emir Vâlî Belhî, *Bahru'l-Esrâr fî Menâkibu'l-Ahbâr*, haz. Hâkim Muhammed Said vd. (Karaçi: Pakistan Historikal Sosayeti, 1984), 6/4/35.

⁶⁴ Burton, *The Bukharans*, 402.

⁶⁵ Kutgan, *Musahharü'l-Bilâd*, 68, 74, 210; Ahmedov, *el-Arab ve'l-İslâm fî Uzbekistân*, 301.

⁶⁶ Bâbü, *Bâbürnâme*, 1/53, 210-211.

Belh'den Lahor'a giden güzergâhta; Kâbil'den doğu istikametinde yol alındığında önce Celâlâbâd, Hayber geçidi ve Peşavar geçildikten sonra Atok'a erişilir. Buradan güneydoğu istikametinde devam edildiğinde Lahor'a, akabinde Delhi ve Agra'ya kadar uzanılır. Belh ile Lahor arasında 660 mil (1056 km) olan bu mesafe at sırtında 30 gün, deve sırtında 60 gün, Lahor'dan Delhi'ye ise at sırtında 12 gün, Delhi'den Agra'ya ise 4 gün sürmektedir.⁶⁷

Burton, Bedehşan yoluyla Hindistan'a giden üçüncü güzergâhta en az iki yoldan bahsetmektedir. Bu yollar, Kâbil güzergâhındaki Hayber geçidinde vuku bulan yağmalamanın ve yüksek dağların olmaması gibi önemli avantajlara sahiptir. Birincisinde Belh'i geçince Taşkurgan, Tâligân ve Fayzâbâd'a;⁶⁸ diğerinde Semerkant üzerinden güneydoğu istikametinde Kulab ve Rustâk'⁶⁹ geçince Fayzâbâd'a ulaşılır. Fayzâbâd'da birleşen bu iki yol daha sonra Ceyhun nehrini devam ederek güney istikametinde Çitral'a doğru gider. Buradan güneye doğru İndus nehri boyunca ne Der Gazi Han'dan ne de Atok'tan uzaklaşmadan Kâbil ile Lahor ana yoluna ulaşır.⁷⁰

Hindistan'a giden dördüncü güzergâh ise Kâbil ile Multan arasındaki iki rota üzerinden sürdürülmüştür. Her iki rota da Gazne'den geçmektedir.⁷¹ Gazne'den sonra birinci güzergâhta doğuya doğru gidilir, İndus nehri boyunca güneye inilir ve Der Gazi Han'a ulaşılır. İkinci güzergâhta ise Kandehar'dan güneydoğu istikametinde ilerlenerek Bolan geçidinden geçilerek Şirkapûr'a, buradan da kuzeydoğu istikametinde ilerlenince birinci güzergâhla kesişme noktası olan Der Gazi Han'a vasil olunur. Buradan doğu istikametine devam edilince Multan'a varılır.⁷² 16. asırda Mâverâünnehir'in ilk merkezi şehri olan Semerkant'a ayak basan çoğu Multanlı'nın birinci güzergâhı kullandıklarını müşahade etmekteyiz.⁷³ Yeri gelmişken belirtelim ki, Hindistanlı tüccarlar 16. asrın sonuna kadar merkezî bir fonksiyon icra eden Multan ve Lahor bölgeleri üzerinden, Şeybânîlerin çevre havzalarını içeren Orta Asya ve Safevîler ile olan ticarette hem karayolu hem de deniz yolu ile bütün kıtaya ulaşmışlardır.⁷⁴

Etraflı bilgilerle verdiğimiz bu güzergâhların ışığında Şeybânîler ve Bâbürlüler arasındaki ticarî rekabetin bizzat kendisini söz konusu etmek elzem hale gelmiştir. Bu konuda evvela vurgulanması gereken husus, ticarî bir meta olarak silah imalatının Semerkant, Herat, Buhara ve Taşkent şehirlerinde çok yaygın şekilde gerçekleştirilmiş olmasıdır.⁷⁵ Bu imalatın içine meşhur Buhara ok ve yayları, barut, güherçile, metal sürgüler, kılıçlar, zırhlar, miğfer, hançer, orak,

⁶⁷ Burton, *The Bukharans*, 402-403.

⁶⁸ Taniş, *Şerefnâme-i Şâhî*, 2/178a; Kutgan, *Musahharü'l-Bilâd*, 210.

⁶⁹ Taniş, *Şerefnâme-i Şâhî*, 2/135a; Bâbü, *Bâbürnâme*, 2/240; Kutgan, *Musahharü'l-Bilâd*, 128, 163.

⁷⁰ Burton, *The Bukharans*, 404.

⁷¹ Bâbü, *Bâbürnâme*, 2/213.

⁷² Bâbü, *Bâbürnâme*, 2/216.

⁷³ Burton, *The Bukharans*, 404.

⁷⁴ Alam, "Trade, State Policy And Regional Change", 37/212.

⁷⁵ Vâsîfî, *Bedâiyü'l-Vekâyî*, 2/277.

balta ve davullar da dâhildir. Togan, Şeybânîlerin askerî silahlar içerisinde tüfekleri Osmanlı'dan ziyade Hint Okyanusu yoluyla Portekiz ve Hollandalılar ile Safevîlerden satın aldıklarını zikretmektedir. Dahası Şeybânî hanları, Hindistan ve Kandeher yoluyla güneyden silahlar getirtmişlerdir. Şeybânîler, silaha dair bütün ticari alımlarını ikinci el veya kaçakçılar üzerinden sürdürmek zorunda olduğu için daha yüksek ücret ödemekle karşı karşıya kalmış, bu durum da Hanlığın iktisadî koşullarını menfi yönde etkilemiştir. Bu hususta Belh'te bulunan Şeybânî hanlarının Bâbürlülerle mektuplaşmalarından bahseden Togan, Şeybânîlerin tüfek karşılığında Hintli tüccarlara at verdiklerinden bahsetmektedir.⁷⁶ Diğer taraftan Ubeydullah Han döneminde gerek Safevîler ile gerekse de Bâbürlüler ile devam eden bu savaşlar neticesinde Mâverâünnehir pazarlarında Hintli kölelerin varlığına rastlamaktayız.

Bizim kanaatimiz odur ki, Kâbil şehri, Kandeher'dan sonra bölgenin ticarî faaliyetlerinde ikinci derecede önemli bir merkez olmuştur. Öyle ki, şehre her sene 7 ile 10 bin arasında at getirilmekte, aşağı Hindistan'dan da 10-15 veya 20 bin kervan gelmektedir. At ticaretinin yanı sıra şehrin pazarlarına Hindistan'dan beyaz elbiselik, ham şeker ve baharat da girmektedir.⁷⁷ Meydana koyduğumuz bu açıklamalardan hareketle Kâbil'de Horasan, Irak, Rum ve Çin mallarının bulunmakta olduğunu ve bu özellikleri dolayısıyla Hindistan'ın asıl pazarı konumunda olduğunu belirtebiliriz. Yine bu konumu itibarıyla Fergana, Türkistan, Semerkant, Buhara, Belh, Hisar ve Bedehşan'dan hareket eden kervanlar öncelikle Kâbil'e gelmişler; Horasan'dan da Kandeher'a gitmişlerdir.⁷⁸

Mâverâünnehir-Horasan-Hint havzaları arasında Bâbürlüler ile Şeybânîler arasında vuku bulan iktisadî rekabetin çevre faktörleri arasında en sarsıcı hadise bu ticaret güzergâhlarının değişmesi olmuştur. Zira 15. asra kadar doğu-batı istikametinde Mâverâünnehir şehirlerinden seyreden ticaret, bu yüzyıl itibarıyla yerini kuzey-güney yönündeki şehirlere bırakmıştır. Togan'ın üzerinde sıklıkla durduğu, kara ticaret yollarının eski önemini yitirip okyanus ticaretinin ön plana çıkmasını⁷⁹ ve bölgenin yerleşim ve tarım olarak can damarları mesabesinde olan ırmaklarının mecralarını değiştirmesini,⁸⁰ Bâbürlüler ile Şeybânîler arasındaki iktisadî rekabetin sebepleri arasında özellikle belirtmemiz gerekmektedir. Nitekim bu durum Kâşgar, Semerkant, Buhara, Belh, Herat ve Merv gibi belli başlı Şeybânî şehirlerinin iktisadî ve ticarî hayatlarını derinden etkilemiştir.⁸¹ Neticede Şeybânîlerin iktisadî düzeninin bozulması ve şehir hayatlarının sönmesi,

⁷⁶ Togan, *Bugünkü Türki*, 118.

⁷⁷ Bâbü, *Bâbürnâme*, 2/199.

⁷⁸ Bâbü, *Bâbürnâme*, 2/198-99; Moosvi, "Southern Central Asia", 5/405.

⁷⁹ Togan, *Bugünkü Türki*, 112-113.

⁸⁰ Seyfi Çelebi, *L'Ouvrage de Seyfi Çelebi, Historian Ottoman du XVI e Siecle*, ed. J. Matuz (Paris: Institut Français d'archeologi, 1968), 46.

⁸¹ Togan, *Bugünkü Türki*, 121.

Bâbürlülere karşı özellikle Kandehar topraklarında verdiği hakimiyet mücadelesini ve yağmacılığı daha fazla tetiklemiştir.

Fark edileceği üzere tarafların 16. yüzyıl boyunca karşı karşıya kaldıkları rekabetin önemli bir sebebi iktisadî boyutta husule gelmiştir. Bu sebeple taraflar bu rekabette nihayetle öyle bir noktaya gelmişlerdir ki, hem savaşmak hem de savaşmanın getirdiği ekonomik problemleri aşmak için iktisadî düzenlemeler gerçekleştirmek zorunda olmuştur. 16. yüzyıl için kesin bir hüküm vermek kolay olmasa da bu savaşlar ve gerçekleştirilen iktisadî düzenlemeler Mâverâünnehir-Hint coğrafyası arasında iktisadî tutarlı bütünlüğün bozulması olarak telakki edilmelidir.

3.İlmî ve Kültürel Rekabet

Timurluların ilim ve kültür merkezleri olarak Horasan'da özellikle Herat, Mâverâünnehir'de ise Semerkant ön plana çıkmıştır. Ancak 16. yüzyılda Timurlular, Şeybânîler ve Safevîler arasında yaşanan siyasî, askerî ve iktisadî rekabette büyük zarara uğrayan Herat eski önemini kaybetmiştir. Dahası Safevîlerin Horasan'da Sünnîlere yönelik katı tutumları âlimlerin, sanatkârların, musikişinasların, hattatların ve nakkaşların Mâverâünnehir ve Hindistan'a göç etmesine sebep olmuştur. Bu göç bir cihetten ulema ve fikir hareketliliği sebebiyle Mâverâünnehir ve Hint Alt Kıtası ilmî çalışmalarını zenginleştiren ve çeşitlendiren muharrik bir unsur olmuş diğer taraftan taraflar arasında Timurlu ilim-kültür mirasını temsil etme rekabetini meydana getirmiştir. Malum olduğu üzere Mâverâünnehir, Horasan ve Hint Alt Kıtası komşuluk münasebeti içinde ve ortak ilmî-kültürel mirası taşıyan havzalar oldukları için aralarındaki etkileşim kaçınılmazdır. Bu göçmen ulema daha önce Timurlu ve Akkoyunlu ilim, kültür ve sanat çalışmalarına öncülük eden yazar, hattat, şair ve bilim adamları bu göçle birlikte bu sefer Şeybânîler ve Bâbürlüler sülalesine mensup hanların ve beylerin sarayları etrafında eski faaliyetlerini devam ettirmiştir. Bu sebeptendir ki, ilim ve kültür tarihi bakımından Şeybânîler devrini göçebe Türk gelenekleriyle karışmış, umumi çizgileri ile Timurlular devrinin bir devamı olarak görmek hiç de yanlış olmaz. Gerçi Buhara ve Semerkant hiçbir zaman Sultan Hüseyin Baykara devri Herat'ı ile boy ölçüşecek bir düzey yakalamamıştır ancak Şeybânî hâkimiyeti, 16. asırda bu şehirleri Türk-İslam kültürünün Türkistan'daki en önemli merkezleri haline getirmiştir.

Şeybânî hanlarının miras olarak devraldıkları Timurlu ilim-kültür mirasını sürdürmelerinde en büyük güç Timurlular içerisinde yetişmiş ve devlet kademelerinde önemli görevler üstlenmiş bu kişiler olmuştur. Bunlar içinde yer alan özellikle Zeyneddin Vasîfî, Muhammed Salih, Mevlana Benaî ve Huncî el-İsfahânî gibi önde gelen isimlerin fikirlerinden, tecrübelerinden ve eserlerinden Şeybânî hanları yoğun bir şekilde yararlanmışlardır.⁸² Durum böyle

⁸² W. Holzwarth, "The Shaybanids and the Khan Princedoms", *Islam Art and Architecture*, ed. Markus Hatstein- Peter Delius (Cologne, Konemann, 2002), 432.

olmakla beraber bu yüzyılda Timurluların en ihtişamlı dönemlerinde şöhret sahibi olan Uluğ Bey ve Ali Kuşçu gibi Semerkant Rasathanesi'nde gözlemler yapan bilim adamları artık yetişmemeye başlamıştır. Pozitif bilimlerle ilgili çalışmalarda ilerleme kaydetmek bir yana gerileme yaşanmıştır. Bu durumun da etkisiyle 16. asırda medreselerde daha çok İslam ilimleri ağırlıklı bir öğretim ön plana çıkmıştır. Bunu doğuran etkenlerden birisi göç edenler İslam âlimlerinin Buhara'ya gelerek dersler vermeleri olmuştur. Bunlar arasında Mevlana İbrahim, Celaledin Davvânî, Mollacan Şirazî ve Molla Yusuf Karabağî'yi özellikle belirtmek gerekmektedir. Netice itibarıyla Şeybânîlerin Mâverâünnehir coğrafyasında buraya kadar bahsettiğimiz ilim ve kültür çalışmalarında Timurlular kadar yüksek düzeyde bir faaliyet ortaya koyamadıklarını belirtmemiz gerekmektedir. Bâbü, bu hususta şu fikirleri serdetmiştir: "Timurlular, (Şeybânî) Özbeklerden farklıdır. (Şeybânî) Özbekler hususen Türkistan bölgesinde kabile içi ve üstü bir etkiyle isimlerini ve kimliklerini sürdürmüşler ancak Mâverâünnehir bölgesini fethettikten sonra bile mevcut yapıda kimlikleriyle siyasî ve kültürel olarak ikinci derecede etkili olabilmişlerdir. (Şeybânî) Özbekler, Timurluların yükseltmiş olduğu Mâverâünnehir'in siyasi, iktisadi, kültürel ve sanatsal faaliyetlerini geriletmiş ve olumsuz bir imaj içerisinde varlıklarını sürdürmüşlerdir."⁸³ Bu yüzdendir ki Togan, bu dönemi Mâverâünnehir'de ilim, fen ve kültürel hayatın sükût ettiği,⁸⁴ Fournieau ise gerilediği dönem olarak nitelemektedir.⁸⁵

Şeybânîlerin Mâverâünnehir coğrafyasında tesis etmiş oldukları ilmi yapının lisan boyutuna baktığımızda esasen Çağatay ve Cuci ulusunun asırlardır devrettiği geleneği Timurlular sonrasında da sürdürmüş olduklarını görürüz. Bu dönemde Uygur harfleri terk edilmiş, özellikle Muhammed Şeybânî Han ve Ubeydullah Han döneminden itibaren edebi Çağatayca halk diline yaklaştırılmış ve sadeleştirilmiştir. Nitekim Şeybânîlerin tarihleri Timurlular gibi ilk zaman Uygur bahşıları tarafından Uygur hattıyla yazılmıştır. Ancak daha sonraları bu eserlerin Arap harfleri Türkçe'ye çevrilmiştir. Bu konuda Togan, önce Uygur harfleri ile yazılıp daha sonra Arapça olarak kaleme alının *Târih-i Hânî* adlı bir eserden örnek vermektedir.⁸⁶ Bu bağlamda Şeybânîler devrinin yaygın ve baskın dillerinden birisi de göçmen ulemanın da tesisiyle Farsça olmuştur. Vakia böyle olmakla beraber *Kelile ve Dimne* sahibi, Farsça bilmeyen emirlerin varlığından ve bunların bu lisanın konuşulmasından duydukları rahatsızlıklardan bahsetmektedir. Bunlar arasında Can Vefa Bey Nayman, Kanber Ali Bey Kuşçu isimleri dikkat çekmektedir. Neticede bu gibi emirlerin gayretiyle Türkçe'ye tercümeler yaptırılmıştır. Bunlar arasında Ubeydullah Han ve halefleri adına birkaç Farsça eser tercüme edilmiştir. Örneğin; *Tevârîh-i Güzîde* ve *Zübdetu'l-Asâr Nasrullahî* bunlardan birkaçıdır. Köçkuncü Han, Hârizm sultanları ve başkaları adına yazılmış

⁸³ Bâbü, *Bâbürnâme*, 1/2.

⁸⁴ Togan, *Bugünkü Türki*, 121-122.

⁸⁵ Vincent Fournieau, "Özbek Fethi: Orta Asya Türk Toplulukların ve Siyasî İktidarların Teması", *X. Türk Tarih Kongresi Bildirileri* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991), 3/803.

⁸⁶ Togan, *Bugünkü Türki*, 191-192.

tıp, matematik ve temel İslam ilimlerine ait Türkçe kitaplar bulunmaktadır. Hanlar hanlığın dışındaki ilişkilerinde, eskisi gibi Uygur harfleriyle Türkçe değil, Farsça; Türkistan hanları ile görüşmelerinde ise sade bir Çağatay-Özbek Türkçesi kullanmışlardır. Bunların en önemlisi Ötemiş Hacı'nın *Tarîh-i Dost Sultan* ile Ebûlgazi Bahadır Han'ın *Tarih*'idir. Bu dönemde Farsça her zaman yüksek medeni bir dil sayılmıştır.⁸⁷

Timurlu ilim-kültür mirasını temsil etme ve sürdürme hususunda Bâbürlülerin 16. yüzyılda yaptığı yatırım Bâbür Şah ve Hümâyûn ile başlayıp Ekber Şah Dönemi'nde zirvesine ulaşmıştır. Safevî hakimiyetinin ilk dönemlerinden son dönemlerine kadar 745 kadar şairden Horasan'dan Hint Alt Kıtası'na göç edenlerden 259'u Ekber Şah Dönemi'ndedir. O yüzden Bâbürlülerin ilim, kültür ve sanat açısından en parlak dönemi Ekber Şah Dönemi olmuştur. Ekber Şah önde gelen âlimleri sarayına alarak tarih, edebiyat ve diğer alanlarda büyük eserler vermelerine imkân hazırlamıştır.⁸⁸ Bu dönem itibarıyla kalıcı edebi-tarihi eserlerin yazılması ve klasik Hint metnlerinin Farsçaya tercüme edilmesi için müellif ve mütercimleri teşvik ederek Farsçaya çok büyük hizmetler etmiştir. Bâbürlüler döneminde Hint Alt Kıtası'nda ilmî çalışmalar Herat mektebi ve Hint-İran geleneği tarihçiliğinin de etkisiyle Fars dilinin etkisi altına girmeye başlamıştır. Gerçi bazı kaynaklar Arapça ve özellikle Çağatay Türkçesi ile yazılmış olmasına rağmen bu dillerde eser sayısı çok sınırlı kalmıştır. Dolayısıyla Hint Alt Kıtası'ndaki ilmî çalışmalar; özellikle 16. yüzyılın başlarından itibaren üslup, içerik ve şekil bakımından çoğunlukla Horasan'da Farsça yazılan kaynakların etkisi altında kalmıştır. Bundan dolayı Bâbürlülerde tarih ve sözlük yazıcılığı ile tezkirecilik yaygınlaşmış, bu arada Arapça ve Türkçeden tercümeler yapılmıştır. Bu bağlamda tarih ve tarihyazımına da büyük önem verilerek dönemin önde gelen eserleri oluşturulmuştur. Bunun dışında bibliyografyalar, hatıratlar, mektuplar ve döneminin diğer tarihçileri tarafından kaleme alınan eserler tarihyazımı açısından önem arz etmektedir.⁸⁹

Dönemin Timurlular, Şeybânîler ve Bâbürlüler rekabetinin ilmî-kültürel hayata yansması ve göçmen âlimlere temsil gücü yüksek bir örnek olması itibarıyla Hândmîrî (ö. 1535-36) misal verebiliriz. Hândmîr, Hüseyin Baykara'nın sağlığında oğlu Belh hakimi Bedüzzaman Mirza'nın hizmetine girmiş ve Hüsrev Şah'a elçi olarak gönderilmiştir. Sultan Hüseyin Baykara'nın ölümünden sonra büyük oğlu Bedüzzaman Mirza tarafından "sadr" tayin edilerek ilmî çalışmaları ve vakıf işlerini denetlemekle görevlendirilmiştir. Hândmîr, Şeybânîlerin Herat hakimiyeti sırasında da bir müddet makamını korumuştur. Herat'ın doğusundaki Poşt (Peşt) köyünde eserlerini yazmaya başlamış, Kandehar'ın ardından Hindistan'a geçerek Mevlânâ Şehâbeddîn-i Muammâyî ve Mirza İbrâhîm-i Kânûnî ile 18 Eylül 1528'de Agra'da Bâbür Şah'ın huzuruna

⁸⁷ Togan, *Bugünkü Türkîlî*, 195-96.

⁸⁸ H. Hilal Şahin, *Hindistan'da Türk Rönesansı Ekber Şah ve Dîn-i İlahî'si* (Selenge Yayınları: İstanbul, 2020), 111.

⁸⁹ H. Hilal Şahin, "Ekber Şah Döneminde (1542-1605) Tarih Kaynakları ve Tarihyazıcılığı", *Hint Alt Kıtası'nda Tarih Kaynakları ve Tarihyazımı*, ed. Şefaattin Deniz vd. (İstanbul: Fikir Kitap, 2024), 251.

çıkıştır. Burada Bâbü Şah'ın iltifatlarına mazhar olmuş, onun 1529 yılındaki Bengal seferine katılmış, daha sonra da devamlı şekilde onun maiyeti arasında yer almıştır. Bâbü Şah'ın ölümünün ardından "emîri müverrih" unvanı ile oğlu Hümâyûn Şah'ın hizmetine girerek onun yakınları arasında bulunmuştur. Oğlu Emîr Mahmud da tarihle meşgul olmuş ve *Habîbü's-siyer'e* zeyl mahiyetinde bir eser kaleme almıştır.⁹⁰ *Habîbü's-siyer*, Hüseyin Baykara ve oğulları, Şah İsmâil, Bâbü, Hümâyûn ve Muhammed Şeybânî Han devrinde cereyan eden olayların bir kısmına bizzat katılması ve bazılarında da şahit olması sebebiyle yazıldığı dönemin tarihi açısından önemli bir kaynaktır.

Sonuç

Safevîlerin 16. asır itibarıyla İslam dünyasının batısında bulunan Osmanlı Devleti ile İslam dünyasının doğusunda bulunan Şeybânî Hanlığı ve Bâbürlüler ile aynı asırda birbirlerinin hâkimiyet alanlarını ele geçirmek üzere yoğunluğunu git gide artıran mücadelesi Mâverâünnehir-Horasan-Hindistan üzerindeki Şark İslam'ı ile Osmanlı Garp İslam'ı arasında jeo-politik bir kopuş meydana getirmiştir. Diğer bir ifadeyle Safevîlerin ortaya çıkışı Osmanlılar-Bâbürlüler ve Şeybânîler-Bâbürlüler arasında bir blokaj oluşturmuştur. Bu vakit itibarıyla Horasan dinamiklerini, insan, bilgi ve ticaret kaynağını Safevîler yönetmiş ve bundan dolayı büyük bir güç elde etmişlerdir. Bu gücü özellikle Osmanlılar ve Şeybânîler ile çatışmaya dayalı bir şekilde kullanmıştır. Dile getirdiğimiz blokaj ve havzalar arasında kopuş beraberinde komşuluk ilişkisine ve ortak kültürel mirasa sahip olan Mâverâünnehir, Horasan ve Hint Alt Kıtası'nı kapsayan Şark İslam'ı arasında da husule gelmiş ve neticede insan-toplum, bilgi-fikir ve mal-ticaret hareketliliği ve akışı 16. asır itibarıyla tıkanmaya başlamıştır.

Bu çatışmanın çok çarpıcı bir örneği Şeybânîler ile Bâbürlüler arasında yaşanmıştır. Taraflar arasında Timurluların mirasını elde etmeye yönelik kuruluş dönemi itibarıyla başlayan siyasî ve askerî savaşlar Safevîlerin de devreye girmesi ile en son Timurluların sağladığı Mâverâünnehir-Horasan merkezli coğrafi bütünlüğün parçalanması ile neticelenmiştir. Bu durum coğrafi bütünlüğün yanı sıra siyasî jeo-politiğin parçalanmasını da kaçınılmaz bir hale getirmiştir. Bu savaşlar ayrıca doğu-batı hattında karadan devam eden ticarî güzergahın kuzey-güney hattında ve okyanuslar üzerinden yeni ticaret yolları ile değişmesini ve Avrupa'nın ticarî hayata tesirinin artması sonuçları ile birlikte kadim İpek Yolu'nun kavşak ve merkezi yerleri olan Mâverâünnehir-Horasan-Hint Alt Kıtası merkezli ticarî bütünlüğün parçalanmasını beraberinde getirmiştir. Son olarak bu savaşlar Mâverâünnehir-Horasan şehirlerinde en son medreseler ve rasathaneler ile Timurluların sağladığı ilmî ve kültürel bütünlüğün parçalamasını doğurmuştur. Netice itibarıyla İslam dünyasının doğusu yani Mâverâünnehir-Horasan-Hint Alt Kıtası merkezli yaşanan tüm bu çatışmalar siyasî, ticarî, ilmî ve kültürel bütün alanlarda jeo-politik

⁹⁰ Zeki Velidi Togan, "Hândmîr", *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1987), 5/1/210-211.

parçalanmanın yaşanmasına sebebiyet vermiş ve 16. yüzyıl itibarıyla tüm Müslüman toplumları arasında insan hareketliliğinin tıkanmasını ve demografik durağanlaşmayı, ilmî akışın bozulmasını ve durağanlaşmasını, ticarî hareketliliğin tıkanmasını beraberinde getirmiştir. Bu durum Müslüman toplumlarda meydana gelen bu parçalanma, durağanlık ve tıkanma birkaç yüzyıl geçmeden Mâverâünnehir ve Hint Alt Kıtası Müslümanlarının dünya kamuoyundaki etkisinin azalmasını ve bu coğrafyaların Ruslar ve İngilizler tarafından işgalini kaçınılmaz hale getirmiştir.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı	Bu çalışma tek yazarlıdır.
Değerlendirme	Çift Taraflı Kör Hakem
Etik Beyanı	* Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. * Bu makale; herhangi bir doktora çalışmasından üretilmemiştir. * Bu makale, sempozyum veya kongre gibi herhangi bir zeminde, özet veya tam metin olarak sunulmamış, özgün bir araştırma makalesidir.
Benzerlik Taraması	Yapıldı - Turnitin
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Declaration of Contribution Rate of Researchers	This study has one author.
Peer-Review	Double Blind Referee
Ethical Statement	* It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies utilized are indicated in the bibliography. * This article is not derived from any doctoral study. * This article is an original research article that has not been presented as an abstract or full text in any ground such as symposium or congress.
Plagiarism Checks	Done - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.

Kaynakça

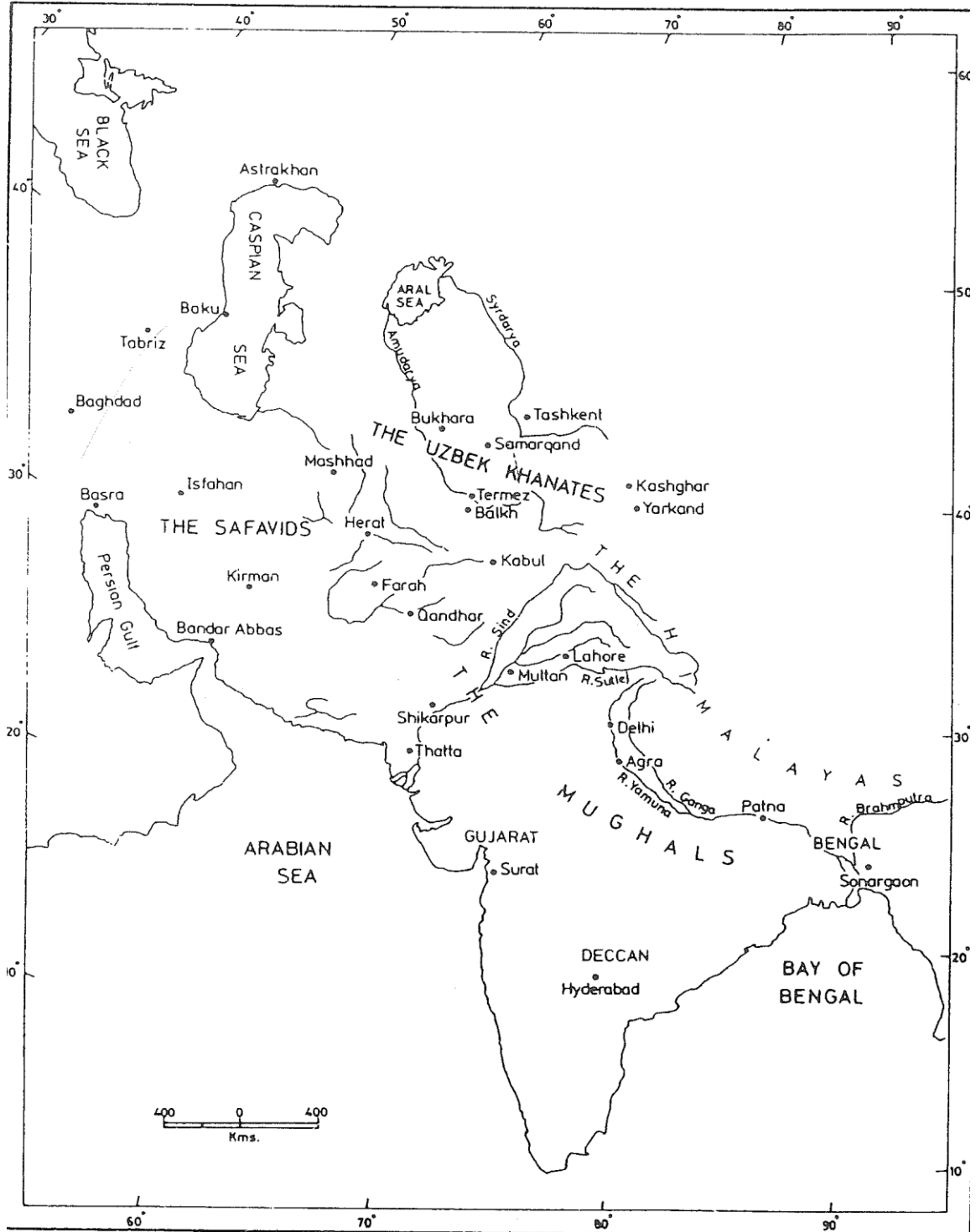
- Ahmedov, Böriboy. *el-Arab ve'l-İslâm fî Uzbekistân Târîh-u Âsya'l-Vustâ min Eyyâmi'l-Üsrü'l-Hâkimeti hatte'l-Yevm*. Arapça'ya çev. Zâhidullah Menruf. Beyrut: Şeriketü'l Matbuat li't-Tevzi ve'n-Neşr, 1992.
- Aka, İsmail. "Zünnûn Argun". *İslam Ansiklopedisi*. 13/656-658. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1986.
- Alam, Muzaffar. "Trade, State Policy And Regional Change: Aspects Of Mughal-Uzbek Commercial Relations, 1550-1750". *Journal of the Economic and Social History of the Orient*. 37/202-227. Leiden: E. J. Brill, 1994.
- Alpargu, Mehmet. "Türkistan Hanlıkları". *Türkler Ansiklopedisi*. ed. Hasan Celal Güzel vd. 8/229-312. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Anonim. *Âlem Ârâ-yı Safevî*. haz. Yadullah Şükri. Tahran: İntişârât-ı İttilâat, 1363.
- Bâbü, Zahîrüddîn Muhammed. *Bâbürnâme (Bâbur'un Hatıratı)*. 3 Cilt. Doğu Türkçesinden çev. Reşit Rahmeti Arat. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1970.
- Bayur, Yusuf Hikmet. *Hindistan Tarihi*. Ankara: TTK, 1947.
- Bıyıktaş, Halis. *Timurlular Zamanında Hindistan Türk İmparatorluğu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991.
- Burton, Audrey. *Bukharans A Dynastic, Diplomatic and Commercial History 1550-1702*. İngiltere: Curzon Press, 1997.
- Çıkılı, Deniz. *Kayıp Kitanın Keşfi Hindistan Yazıları*. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2023.
- Çınar, Gülay Karadağ. *Safevî-Özbek Siyasî İlişkileri ve Osmanlı'nın Tesiri (1524-1630)*. Afyonkarahisar: Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011.
- Demir, Hami. *Bâbürlü Devleti'nde Hümayûn Dönemi*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Deniz, Şefaattin vd. (ed.). *Hint Alt Kıtası'nda Tarih Kaynakları ve Tarihyazımı*. İstanbul: Fikir Kitap, 2024.
- Duğlat, Mirza Haydar. *Tarih-i Reşidi*. thk. Abbas Kulî Gaffârî Ferd. Tahran: İntişârât-ı Mîrâs-ı Mektûb, 1383.
- Farooqi, Naimur Rahman. *Bâbürlü-Osmanlı İlişkileri: Bâbürlü Hindistanı ile Osmanlı İmparatorluğu Arasındaki Politik ve Diplomatik İlişkiler Üzerine Bir İnceleme (1556-1748)*. çev. Mehmet Akif Erdoğan. İstanbul: Selenge Yayınları, 2023.
- Fisher, Michael H. *Bâbürlüler: Hindistan'da Bir Türk İmparatorluğu*. çev. M. Fatih Çalışır. İstanbul: Kronik Yayıncılık, 2020.
- Fournieau, Vincent. "Özbek Fethi: Orta Asya Türk Topluluklarının ve Siyasî İktidarların Teması". *X. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*. 3/803-809. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.
- Grammont, Jean-Louis Bacqué. "Bir Osmanlı Vesikasına Göre Orta Asya'da 1510'da Cereyan Eden Olaylar". *VII. Türk Tarih Kongresi, Bildiriler Kitabı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1972.
- Grenard, Fernand. *Bâbü*. haz. Orhan Yüksel. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1971.
- Gündoğdu, Abdullah. "Şibân Han Sülalesi ve Özbek Ulusunun Teşekkülü". *Türkler Ansiklopedisi*. ed. Hasan Celal Güzel vd. 8/606-615. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

- Hafız Tanış İbn Mir Muhammed Buhârî. *Şerefnâme-i Şâhî*. Sâzmân-ı Esnâd ve Kitâbhâne-i Millî Cumhûr-ı İslâm-i İran. Tahran: İntişârât-ı Bahş-i İranşenâsi, 1983.
- Hândemîr, Gıyaseddin b. Hamidüddinü'l-Hüseynî. *Târîh-i Habîbü's-Siyer Fî Ahbârı Efrâd-ı Beşer*. haz. Celaleddin Hümaî. Tahran: İntişârât-ı Hayyam, 1380.
- Hayit, Baymirza. *Türkistan: Rusya ile Çin Arasında*. Ankara: Otağ Yayınevi, 1975.
- Hazar, Mehmet. *Hermann Wamberg Buhara Yahud Maverâünnehr Tarihi Özbek Türkçesi (Transkripsiyon-Dil Özellikleri-Sözlük)*. Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1994.
- Holzwarth, W. "The Shaybanids and the Khan Princedoms". *Islam Art and Architecture*. ed. Markus Hatstein- Peter Delius. Cologne: Konemann, 2002.
- Huncî, Fazlullah b. Ruzbehân. *Mihmânnâme-i Buhara (Târîh-i Padîşahî Muhammed Şeybânî)*. haz. Menuçehr Sutude. Tahran: İntişârât-ı İlmî ve Ferhengî, 1384.
- İsfahanî, Muhammed Yusuf Vâle-i. *Holdeberrîn (Iran Der Devre-yi Safevîye)*. haz. Mir Haşim Muhaddis. Tahran: İntişârât-ı Movkufat, 1372.
- Kafalı, Mustafa. "Şibân Han Sülalesi ve Özbek Ulusu". *Atsız Armağanı*. haz. Erol Güngör ve Mustafa Kafalı. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1976.
- Khan, İqtidar A. "İnter-State Relation (1500-1850)". *History of Civilization of Central Asia*. 5/ . Paris: Unesco Publishing, 2003.
- Kılıç, Nurten. *Siyasal Kültürde Değişim: Şeybânî Han ve Özbek Siyasal Oluşumu: 1500-1510*. Ankara: A. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999.
- Kılıç, Nurten. "XVI. Yüzyıl Avrasya Dünyasında Bölgesel Birlik ve Çeşitlilik Osmanlı, Özbek, Safevî ve Hint-Bâbürlü İmparatorlukları: Bütünsel Bir Yaklaşım". *Osmanlı*. 1/431-432. Ankara: Semih Ofset, 1999b.
- Kırca, Umut. *Nadir Şah Döneminde Afşarlıların Bâbürlüler ve Türkistan Hanlıkları ile İlişkileri (1736-1747)*. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Genel Türk Tarihi Programı, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Konukçu, Enver. "Bâbürlüler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 4/400-404. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.
- Köprülü, M. Fuat. "Bâbürlüler". *İslam Ansiklopedisi*. 2/181-183. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979.
- Kutgan, Muhammed Yar bin Arap. *Musahharü'l-Bilâd, (Târîh-i Şeybânîyân)*. haz. Nadir Celâlî. Tahran: İntişârât-ı Mîrâs-ı Mektûb, 1385.
- Macit, Abdulkadir. *Şeybânî Özbek Hanlığı (1500-1599)*. Genişletilmiş 2. Baskı. Ankara: İLEM Yayınları, 2023.
- Mahmud b. Emir Vâlî Belhî. *Bahru'l-Esrâr fî Menâkibu'l-Ahbâr*. haz. Hâkim Muhammed Said vd. Karacı: Historikal Sosayeti, 1984.
- McChesney, Robert D. "Central Asia in the 10th-12th/16th-18th Centuries". *Encyclopædia Iranica*, 5/2/176-193. Erişim: 30 Nisan 2024. <http://www.iranicaonline.org/articles/central-asia-vi>
- Mirza Şems Buharayî. *Târîh-u Buhara, Hokand ve Kâşğar der şerh-i hükûmrânî Emir Mir Haydar der Buhara, Muhammed Ali Han der Hokand ve Cihangir Hâce der Kaşgar*. haz. Muhammed Ekber Aşık. Tahran: İntişârât-ı Ayne-i Mîras, 1377.
- Moosvi, S. "Southern Central Asia". *History of Civilizations of Central Asia, Development in contrast: from the sixteenth to the mid-nineteenth century*. 5/397-412. ed. Chahryar Adle vd. Paris: Unesco Publishing, 2003.

- Muhammed Hakîm Han. *Muntehabu't-Tevârîh*. tsh. Yâyûî Kâvâherâ ve Kûîçî Hânedâ. Tokyo: İntişârât-ı Müessese-i Mutâlaât Ferhenghâ ve Zebânhâ-yı Âsyâ ve Âfrîkâ, 2009.
- Münşî, İskender Bey. *Âlem Ârâ-yı Abbasî*. haz. M. İ. Rıdvanî. Tahran: İntişârât-ı Dünya-yı Kitâb, 1377.
- Münşî, Muhammed Yusuf. *Tezkire-i Mukîm Hânî Siyeri Târîh-i Ferhengî ve İctimâî Mâverâünnehir der ahd-i Şeybânîyân ve İsterhâniyân*. tsh. ve thk. Fereşte Sarrafân. Tahran: İntişârât-ı Mirâs-i Mektûb, 1961.
- Özcan, Azmi. "Hint-Türk (Babürlü-Osmanlı) İlişkilerinin Tarihyazımına Yansımaları". *Hint Alt Kitası'nda Tarih Kaynakları ve Tarihyazımı*. ed. Şefaattin Deniz vd. İstanbul: Fikir Kitap, 2024.
- Özcan, Azmi. "Kandehar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 24/293-294. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.
- Richards, John F. *Bâbürlü Türk İmparatorluğu: Tarih, Kültür, Teşkilat*. çev. Yasin Tekin. İstanbul: Selenge Yayınları, 2021.
- Rumlu, Hasan Bey. *Âhsenü't-Tevârîh*. 2 Cilt. haz. Abdu'l-Hüseyin Nevaî. Tahran: İntişârât-ı Esâtîr, 1384.
- Seyfi Çelebi. *L'Ouvrage de Seyfi Çelebi, Historian Ottoman du XVI e Siecle*. ed. J. Matuz. Paris: Institut Français d'archeologi, 1968.
- Şahin, H. Hilal. *Hindistan'da Türk Rönesans'ı Ekber Şah ve Dîn-i İlâhî'si*. İstanbul: Selenge Yayınları, 2020.
- Şahin, H. Hilal. "Ekber Şah Döneminde (1542-1605) Tarih Kaynakları ve Tarihyazıcılığı". *Hint Alt Kitası'nda Tarih Kaynakları ve Tarihyazımı*. 251-280. ed. Şefaattin Deniz vd. İstanbul: Fikir Kitap, 2024.
- Togan, Zeki Velidi. *Bugünkü Türkili ve Türkistan Yakın Tarihi*. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1981.
- Togan, Zeki Velidi. "Hândmîr". *İslâm Ansiklopedisi*. 5/1/210-211. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1987.
- Togan, Zeki Velidi. *Umumî Türk Tarihi'ne Giriş*. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1985.
- Türkoğlu, İsmail. "Şeybânîler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 39/45-47. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- Vambéry, Arminius Hermann. *History of Bokhara from the Earliest Period Down to the Present: Composed for the First Time After Oriental Known and Unknown Historical Manuscripts*. Londra: Kraus Reprint Corporation, 1979.
- Vasıfî, Zeyneddîn Mahmud. *Bedâiyu'l-Vekâyî*. haz. Aleksandır Bolderof. Tahran: İntişârât-ı Bünyâd-ı Ferheng-i İran, 1349.

Ekler

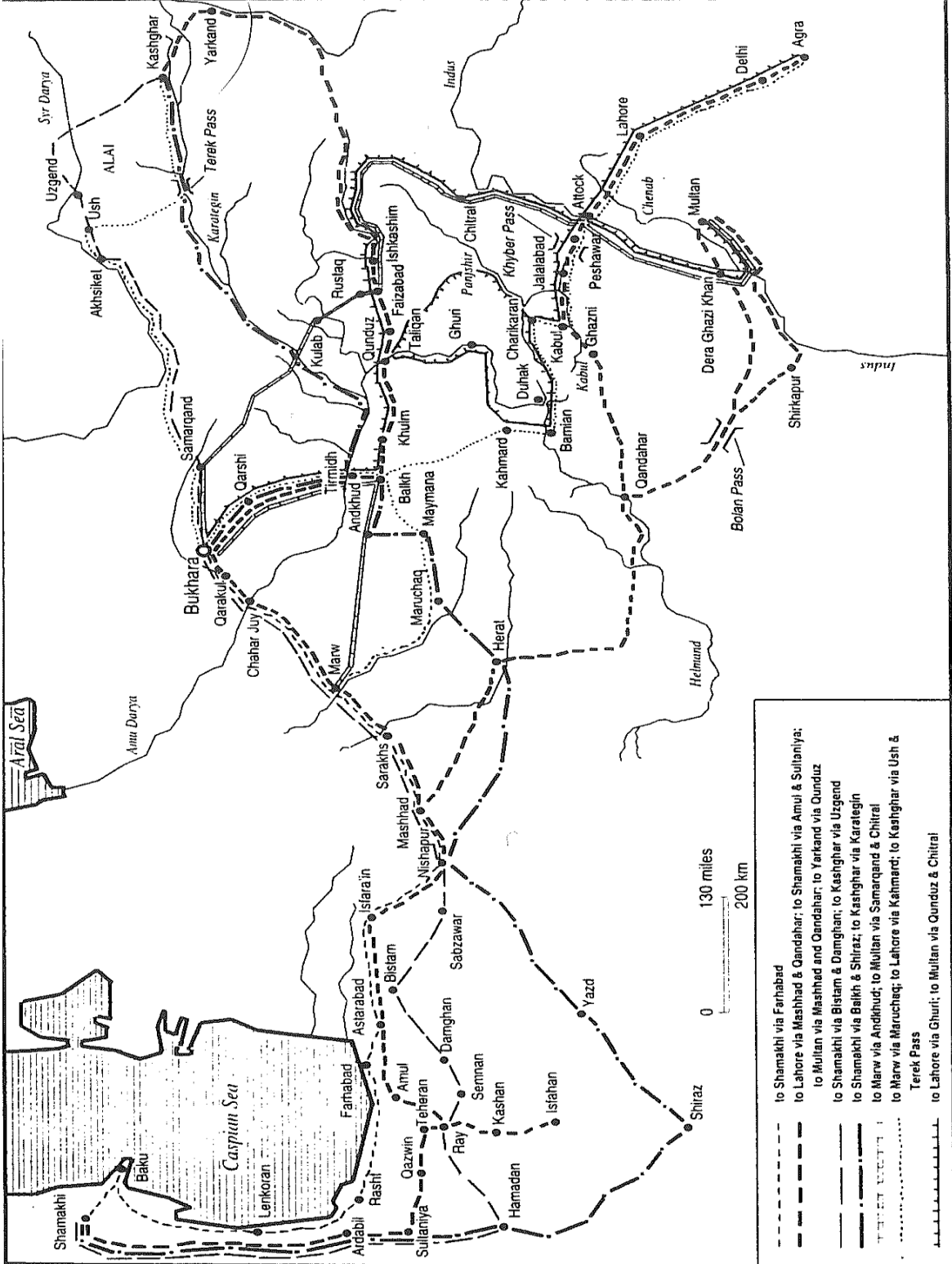
EK 1: Şeybânîler, Safevîler ve Bâbürlüler Haritası⁹¹

57

Araştırma
Makalesi

⁹¹ Alam, "Trade, State Policy and Regional Change", 37/204.

EK 2: Mâverâünnehir, Horasan, Hint Alt Kıtası ve Kâşgarya Güzergahı⁹²

58

Araştırma
Makalesi⁹² Burton, *The Bukharans*, 391.

